

KÜRT İSYANLARI

TRUVA YAYINLARI®

Yayıncı Sertifika No: 12373

Yayın No: 275

Truva / Tarih: 48

Kürt isyanları

Yazarı: İsmet Bozdağ

Genel Yayın Yönetmeni : Hüseyin Movit

Yayın Editörü : Hüseyin Movit

Düzeltili : Gülten Akderin M.

Bilgisayar Uygulama : Truva Ajans

Kapak Tasarımı : GDA Creative Design & Media Plain

Baskı-Cilt : Kilim Matbaacılık Ltd. Şti.

Litros Yolu Fatih Sanayi Sitesi

No: 12/204 Topkapı-İstanbul (0 212) 612 95 59

1. Baskı Haziran 2009

ISBN: 978-9944-212-94-6

© Kitabın telif hakları, Truva Yayınları'na aittir. Yayınevinden yazılı izin alınmadan kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

© Truva Yayınları, 2009

Okul Caddesi Mutlu Sokak Güler Apartmanı

No: 48 Daire: 17

34110 Kavacık/İSTANBUL

Tel: (0216) 537 70 20 (3 hat)

Faks: (0216) 537 70 23

www.truvayayinlari.com

e-mail: info@truvayayinlari.com

İsmet Bozdağ

KÜRT İSYANLARI

İSMET BOZDAĞ

Araştırmacı-Yazar. Daha çok yakın tarihle ilgili araştırmalarıyla tanınmıştır.

1916 yılında Bursa'da doğdu, ilk ve orta öğrenimini burada tamamladıktan sonra İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, Gazetecilik Enstitüsü'nü bitirdi.

Vatan, Tasvir, Son Posta, Hürriyet, Günaydın, Milliyet, Güneş ve Tercüman gazetelerinde yazılar yazdı. Yakın tarihle ilgili elliye yakın eseri bulunmaktadır.

Truva'da Yayımlanan Eserleri:

Harem Penceresinden İkinci Abdülhamit

Kürt İsyanları

Darağacında Bir Başbakan, Menderes Menderes

Bilinmeyen Atatürk, Celal Bayar Anlatıyor

Soykırım mı Hodri Meydan

Tarih Yarındır

Atatürk'ün Türkiyesi

Sultan Abdülhamid'in Hatıra Defteri

Bitmeyen Devlet Kavgası

İki Aşk Arasında Atatürk: Latife ve Fikriye

Atatürk'ün Sofrası

Atatürk'ün Ergenekon'u Avrasya Devleti

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ / 7
BAŞKALDIRI POTANSİYELİ / 9
OSMANLI DÖNEMİNDE KÜRTLER / 11
AVRUPA'NIN "AVRUPA" OLMASI / 12
OSMANLILAR VE KÜRTLER / 15
"MATURİDİ" VE "EŞARİ" KARŞITLIĞI / 17
SULTAN ABDÜLHAMİT MODELİ / 19
AYAKLANMALAR YENİDEN BAŞLIYOR / 20
1920'DE KOÇGİRİ İSYANI... / 23
ŞEYH SAİT İSYANI / 27
HANGEDİĞİ OLAYI / 28
MUSUL NASIL YİTİRİLDİ / 29
İDARE-İ MASLAHAT / 31
LOZAN'DAN SONRA: İNGİLİZLER / 32
HEDEF: DEVLET DEĞİL DİN / 34
İSYANIN HEDEFİ NAKŞİBENDİLİK / 37
ŞEYHLERİN TÖRE ÜSTÜ GÜCÜ / 38
HAREKÂTIN PLANLAYICILARI / 40
HERKESİN KENDİ ÇIKARI / 42
BAŞKALDIRI / 44

İNGİLİZLER HER ÇAREYE BAŞVURUYOR / 46	
KARAR UYGULANIYOR / 48	
AYAKLANMA BAŞLADI / 49	
ANKARA SOGUKKANLI-SAKİN / 51	
BAŞKALDIRILARIN BAŞARISI SÜRÜYOR / 52	
HEDEF: DİYARBAKIR / 54	
DİYARBAKIR ÇATIŞMASI / 55	
DURUM / 56	
ŞÜPHELİ BİR MEKTUP / 57	
ŞEYH SAİT İSTİKLAL MAHKEMESİ'NDE / 59	
BİLDİRİ / 60	
İSTİKLAL MAHKEMESİ KARARLARI / 63	
SORGULAMADA ŞEYH SAİT: / 65	
HALK ŞERİATA RAZİ DEĞİL / 66	
TEOLOJİK TOPLUMDAN, LİBERAL TOPLUMA / 69	
SUÇ VE CEZADA ADALET / 71	
ŞEMDİNLİ AYAKLANMASI (1925) / 75	
REŞKOTAN VE REMAN AYAKLANMASI / 79	
PERVARİ AYAKLANMASI (1926) / 83	
GÜYAN AYAKLANMASI / 85	
HACO AYAKLANMASI (1926) / 89	
KOÇUŞAĞI AYAKLANMASI / 91	
AĞRI AYAKLANMASI (1926) / 95	
BICAK AYAKLANMASI (1927) / 103	
ZİLANLI RESUL AĞA AYAKLANMASI (1928) / 105	
ZEYLAN BAŞ KALDIRISI (1928) / 107	
TUTAKLI ALİ CAN AYAKLANMASI (1930) / 109	
ORAMAR AYAKLANMASI / 111	
BUBAN AYAKLANMASI (1934) / 115	
SASON İSYANI (1935) / 117	
DERİM AYAKLANMASI / 119	
İHSAN SABRİ ÇAGLIYANGİL ANLATTIYOR / 123	
HÂKİM DE DİRETİYOR / 124	

GİRİŞ

Bir toplumun kimliği, kökeninden başlar. Fakat tarihlerde, Kürtlerin kökeni üzerinde bir ittifak yoktur. Bazı Kürt tarihçileri, kendilerini Urartulara, Ari ırka bağlamak istemişlerse de belge bulamamışlar ve gayretleri açıkta kalmıştır. Bugün, kendilerine “KÜRT” dediğimiz kabilenin, İran, Arap ve Bizans tarihçileri tarafından varlıkları kaydedilmiş olduğuna göre, yüzeysel bir toplum olmadığı ortadadır.

Dil, bir milletin imzasıdır!

Diline bakarak kökenine inebiliriz...

Fakat Kürt dili, böyle bir fırsat da vermez ilim adamlarına... Çünkü, az biraz Arapça, az biraz Farsça, az biraz da Türkçe karışımından ortaya gelmiş gibidir... Dil uzmanları, bu üç kaynağın dışında pek az sözcüğe rastlamışlar, o kelimelerin de hangi kaynaktan süzüldüğü, ya da hangi kaynaktan süzülerek bozulduğuna akıl erdirmemişlerdir. Bu nedenlerle, Kürt kimliğinin dil kapısı kapalıdır. Tarih bu kabileye, Orta Doğu'da rastlamış ve bir zaman, onları bağımsız bir devlet olarak görememiştir. Daima, o çevreye hâkim devletlerin yönetiminde kalmışlar, ama her dönemde bağımsız olmak için başkaldırmışlar ve yenilmişlerdir!

Yenile yenile, yenmenin öğrenilebileceği doğru olsaydı; bunu Kürtlerin başarması gerekirdi! Evet, bağımsız olamamışlar; bir Kürt devleti kuramamışlar, ama her zaman, birlikte yaşadıkları topluma, kendilerini kabul ettirmeyi bilmişlerdir! Bunca yetenekli ve becerikli insan çıkaran bir toplumun, Orta Çağ çemberini kıramaması; "Bey" ve "Şih" dedikleri şeyhlerin hâkimiyet otoritelerini aşamamaları, şaşılacak şeylerden biridir! İdris'i Bitlisi gibi, deha mertebesinden insan yetiştiren bir toplumun, Orta Çağ şablonunu dört yüz yılda yıkamaması, çözülür

problem değildir. Ama gerçek şu: Kendilerine Kürt denilen örnek insanlar var, bunlar topluluklar hâlinde İran, Azerbaycan, Türkiye, Irak ve Suriye sınırları içinde serpilmişlerdir. İçinde yaşadıkları milletlere kendilerini kabul ettirebilmişler; onlarla, bazen uyuşarak, bazen diklenerek yaşayıp günümüze kadar gelmişlerdir!..

BAŞKALDIRI POTANSİYELİ

Denilebilir ki; Kürtler, hâlen bütün tarihleri boyunca, **bağımsız yaşamak, bir ülke ve devlete sahip olmak** fırsatını ele geçirememiş oldukları için, bir başkaldırı potansiyeli görünümündedirler!

İçinde yaşadıkları devlet ile hangi devletin çıkarı varsa, o devlet, Kürtleri “Bağımsızlık” aldatmacası ile ayaklandırabilmiş ve bu tahriki yapmaktan umdukları çıkarı elde edince, yüzüstü bırakmaktan utanmamışlardır! İngiltere, bu başkaldırı potansiyelini çok kullanmış ve her seferinde -çıkarına kavuşur kavuşmaz- sırtını dönüvermiştir! 1950’li yıllarda bu İngiliz oyununa “Sovyetler Birliği” soyunmuş -çeyrek yüzyıl sonra başına geleceğinden habersiz- Türkiye’yi parçalamak oyununda Apo piyonunu sürmüştür!

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği, rejimi ile birlikte çökünce, büyük ve güçlü bir Türkiye'den ürken ne kadar komşu varsa, bu işe koşmuşlar ve Türkiye Kürtlerini, bir kez daha **cehen-nem ateşi sınavından geçirmişlerdir**.

Bugün ateş sönmüştür ama hâlâ sıcak küllerine çıplak ayakla basmak mümkün değildir! Türkiye'nin sevgili Kürt vatandaşları, "Eyvah ki, bu badirede yine bizler yandık" mısraını, yürekleri yanarak hatırlamakta olmalıdırlar.

Bazı Kürt okumuşları da "Bağımsız Kürdistan" hasreti ile toplumu kullanmaya heves etmemiş değildir! Bunlar, bir araya gelip bazı gizli dernekler, partiler kurmamış değildir! Fakat her seferinde bu girişimlerle maddi kaynak güçlüğü yüzünden, bulundukları ülkenin düşmanlarına başvurmak, -daha fenası- **onların oyuncağı olmak** zorunda kaldılar!

En dehşetlisi, Apo'nun dramıdır!..

İsmet Bozdağ

OSMANLI DÖNEMİNDE KÜRTLER

Kürtler, İran, Akkoyunlu, Karakoyunlu dönemini geçirdi ve Osmanlı ülkesi hâline dönüştüğü zaman -ayrı parçalar hâlinde de olsa- kendi içinde bir bütünlük taşıyordu; tıpkı Orta Çağ Avrupası gibi!.. Orta Çağ Avrupası'nda "Feodal-Serf" ilişkisi, Kürt toplumunda "Şıh-Köylü", "Bey-Köylü" ilişkisi biçiminde çalışıyordu.

Orta Çağ insanı, bir ucundan feodale, bir ucundan Papa'ya bağlı idi. Kilise, hem feodali, hem serfi soyuyor; feodal de bu soyulmanın acısını serften çıkarıyordu!

Böylece, “Kilise” de soysa, “Feodal” de soysa; ödeyen her zaman “Serf”ti!.

Osmanlı Devleti, Avrupa yakasına geçtiği zaman, böyle bir toplum yapısı bulmuştu. Feodaller, savaşlarda eritildi ve toprak üzerindeki mülkiyet hakları iptal edildi. Toprak, köylüler arasında bölüştürüldü; feodaller de ortadan kalktığı için, köylü, Osmanlı’ya makul bir vergi vererek toprağın **mütevellisi** oldu.

Avusturya-Macaristan’a kadar geniş bir alanda bu “İnsan-Toprak” biçimi kusursuz işledi ve böylece, “ORTA ÇAĞ” sona erdi ve “YENİ ZAMANLAR” başladı.

Orta Çağı sona erdiren, İstanbul’un zaptı değil Osmanlı yönetiminin, Avrupa toprak düzenini yeniden kurması, **“Toprağa bağlı kölelik”**i, tarih sayfalarına gömmesi idi. Çünkü bir şehrin el değiştirmesi, hiçbir koşulda **tarih dönemeci** değildir ama, **toprağa bağlı kölelik** kurumunun sona ermesi, **yeni bir çağın** başlaması müjdesidir!..

AVRUPA’NIN “AVRUPA” OLMASI

Avrupa feodalitesi, Osmanlılardan bu tokadı yiyince, uyandılar!

Tam o sırada gemiler için Ümit Burnu yolunun kullanılması ve tarihî İpekyolu'nun bu yüzden önemini yitirmesiyle, Osmanlı'nın girmediği Avrupa topraklarında da Aristokratlar, topraklarını serflerine ucuz-pahalı satarak **gemi donatmak ve burjuva olmak** yolunu tuttular; böylece, **yeni bir üretim biçimi ve ilişkisi ortaya çıktı ve yeni bir Avrupa doğdu!..**

Yalnız Avrupa'nın Latin kökenli toplumları, Protestanlığı da dışladıkları için -Katolik mezhebi-

nin tutucu hareketleri içinde-, “İnsan-Din”; “İnsan-Toprak” ilişkisi, olduğu gibi kaldı ve bunların değişmesi için yüzyıllar gerekti!

Avrupa’nın Latin kökenli ve Katolik mezhebine bağlı İtalya, Japonya, Eflak-Buğdan (Romanya) gibi toplumlar; ötekilerin gelişim çizgisine erişemediler...

Bu toplum yapısını paylaşan Eflak-Buğdan, Osmanlıların eline geçtiği zaman, tıpkı öteki bölgelerde yaptıkları gibi, feodalleri ortadan kaldırmışlar, toprağı serflere bölüp dağıtmışlardı. “Her köylü, kendi toprağını işliyor, devlete vergisini veriyor” diye düşünülüyordu sırada, bir gerçek ortaya çıktı:

Köylü, Osmanlı’nın kendisine verdiği tapuları, aldığı’nın ertesi toprak ağasının önünde diz çökerek bırakıyor ve eskisi gibi, **serf hayatını** “sürüp götürüyordu!..

Çok şaşı bu hâle Osmanlı!.. Bugün de olsa, çok şaşılır!.. Ama bir gerçektir bu!..

O insanlar, Allah’ın o toprakları feodale verdiğine inanıyorlar ve hiç kimsenin, **Allah’ın verdiğini alıp köleye bağışlama hakkına sahip olmadığını**, düşünüyorlardı!

Osmanlı bu inancı yıkmak için bir kaç kez zorladı; fakat her seferinde aynı durumla karşılaşınca - iç mekanizmasını kavramadığı bu toplum yapısını- kendi sisteminin dışında tutmaya karar verdi! Feodallerle vergi ve asker verme konusunda anlaştı ve bir çeşit **muhtariyet** tanıyarak bu bölgeye **başka bir statü** uyguladı!

İşte, Osmanlı, Eflak-Buğdan'da rastladığı bu toplum yapısının benzerini, Kürtlerle meskûn doğu topraklarında rastladığı zaman, aynı yola başvurdu ve Kürt tarihçisi ve ilim adamı **İdris-i Bitlisi** ile bir anlaşma yaparak, bir çeşit **muhtariyet** idaresinin kurulmasını, hoşgörü çerçevesi içinde benimsedi.

İdris-i Bitlisi ile yapılan anlaşma nedir ve bu anlaşmayı Osmanlı adına kim yapmıştır!.. Şimdi bu konuyu özetleyelim:

OSMANLILAR VE KÜRTLER

16. yüzyıl başlarında Anadolu'nun güneydoğusunda Kürtler değil, Türkmenler çoğunlukta idi. Kürtler, Türkmenler arasına serpilmiş azınlık durumunu yaşıyordu. İran Hükümdarı Şah İsmail, Türk kökenli olduğu, Türkçe şiirler yazdığı ve İslami-

yet'in Maturidi kolundan geldiği için, Türkmenlere sevimli görünüyordu.

Bu sayede Türkmenler, ondan yana çıkıyorlar; "Osmanlı hakkında" ona bilgi veriyorlar, böylece devlete ihanet etmeyi göze alıyorlardı!..

Yavuz Sultan Selim'in, bu ihaneti cezalandırmak için binlerce Türkmen'i kılıçtan geçirdiğini yazan tarihçiler vardır! Çünkü Osmanlı için önemli olan, hısimlık, memleketlilik değil, yandaşıktır! Hedef; **insanların huzur içinde yaşadıkları bir dünya kurmaktır!**

Bu dünyadan yana olan kullanılır; karşı olanlar, tasfiye edilir; Osmanlının Kürtlere bakışı da böyle idi... **Muhtar olsun, benden yana olsun, bana sorun çıkarmasın...**

Sultan Yavuz Selim, İran ve Şah İsmail gailinden kurtulmak istiyordu. Şah İsmail'i, cebel (dağ) topu kullanmak sureti ile yenmiş, kalıcı bir zafer kazanmıştı; ama bunu pekiştirmek gerekirdi!

Yarın öbür gün Şah İsmail, tekrar şiirler, şair martalozlarla Osmanlı ülkesini tedirgin etmeye kalkabilirdi.

Böyle bir girişime kalkıştığı zaman, karşısında uygun bir ortam bulmamalı idi.

Geçen sefer, Türkmenler, Maturidi görüşünde oldukları için kolayca Şah İsmail'in aldatmacalarına kanmışlar ve hayatlarından olmuşlardı. İkinci bir deneme olursa, düşmana elverişsiz bir ortam yaratmak lazımdı ve Padişah bu ortamı buldu:

“MATURİDİ” VE “EŞARİ” KARŞITLIĞI

Kürtler, İslamiyet'i **Maturidi** açıdan değil, **Eşari** açıdan değerlendirerek benimsemişlerdi. Eğer, İran'ın kolayca yakınlık kurabileceği sınır boyları köy ve kasabalarında **Maturidi** yorumla Kur'an'a yanaşan topluluklar yerine, **Eşari** yorumla yanaşan topluluklar bulacak olursa, elbette sızmalar güçleşecekti! Şah İsmail'e arka çıktıkları için on binlerce Türkmen hayatını kaybetmişti. Onların yerine, **Eşari düşünceli Kürtler** yerleştirildikleri takdirde, **sınır emniyeti** sağlanmış olacaktı.

Yavuz Selim, bugünkü Güney Anadolu'nun da güneyinde ve özellikle Musul ve çevresinde yerleşmiş bulunan Kürtleri, Türkmenlerden boşalan köy ve yerleşim bölgelerine getirmiş ve böylece, İran-Osmanlı sınır güvenliğini sağlamıştır. O bölgede yaşayan ve Osmanlıdan yana olan Ermenilere dokunulmamıştır.

Kürt beyleri ve şeyhlerini, Yavuz Sultan Selim ile anlaşma yapmaya ikna eden kişi, **İdris-i** Bitlisi'dir.

İdris-i Bitlisi, yalnız tarih âlimi değil, matematikten tıbbâ kadar geniş bilgisi olan bir Osmanlı idi. Hazırladığı anlaşmaya göre; Kürtler, kendi aralarında, alıştıkları biçimde yaşayacaklar: Beyler öldüğü zaman, kimin bey olacağını Osmanlı Devleti belirleyecek; belli bir vergi verecekler ve savaşta Osmanlı ordusuna asker olarak katılacaklar...

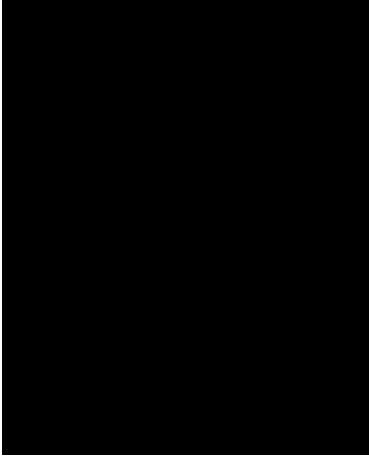
Bu anlaşma, 19. yüzyıl başlarına kadar arızasız işledi. Fakat Padişah İkinci Mahmut'un, Osmanlı düzeninin belli başlı kurumlarını tasfiyesi sırasında anlaşmazlık patlak verdi: Çünkü Kürtler, tapu istemiyorlar, özerkliklerinden vazgeçmiyorlardı; ayaklanmalar başladı...

Bu dönemde İngilizler, Osmanlı'yı içinden vurmak ve çökertmek için; Ruslar, hem Osmanlıları hırpalamak, hem de doğuda toprak kazanmak için; Osmanlı Devleti'nin içini karıştırmaya başladılar!

Bunun dışında; Kürt beyleri, bağımsızlık sevdası ile ayaklanıyorlardı. Bu kargaşa ve ölüm fırtınası, İkinci Mahmut'tan İkinci Abdülhamit'e kadar esti köpürdü...

SULTAN ABDÜLHAMİT MODELİ

Kürtlerin, İkinci Abdülhamit dönemi, bağımsızlık sevdasını bir kenara koyduğu dönemdir. Padişah, Kürtlerin uymaya zorlandıkları “Vatandaşlık koşullarına” dokunmaksızın, onları memnun etmenin yolunu buldu. Medine’de ve Bağdat’ta iki okul açtı; bunlar özel okullardı ve burada yalnız Kürt bey ve şeyhlerinin çocukları ile onların tavsiye ettikleri çocuklar okuyabiliyordu.

Bu okullara, bey ve şeyhlerin, ikişer oğulları almıyor; öğretim bittikten sonra bunlardan biri babanın yanına gönderilirken, diğeri saraya almıyor ve

burada bir iki yıl tutulduktan sonra, oğullar yer değiştiriyordu. Gerek okulda, gerekse sarayda padişah için o kadar iyi şeylerle besleniyorlardı ki; bunlar, memleketlerine döndükleri zaman, padişahın canlı propagandisti kesiliyorlar ve her yerde onu evliya gibi yüceltiyorlardı.

Abdülhamit, bunun dışında bir de HAMİDİY-YE TABURLARI'nı kurdu. Bu taburlara, Kürt ve Arnavut kökenli gençler alınıyorlar, eğitiliyorlar, bir kaç yıl savaş dersleri verildikten sonra, memleketlerine gönderiliyor, yerlerine yenileri alınıyordu. Bunlar da döndükleri memleketlerinde padişahın Müslümanlığını, evliyalığını, anlata anlata bitiremiyorlardı. Sultan İkinci Abdülhamit, **iç barışı ve huzuru** böyle kurdu.

AYAKLANMALAR YENİDEN BAŞLIYOR

1908 Devrimi, İkinci Abdülhamit'i tahttan indirince, ayaklanmalar, yeniden başladı... Çünkü Sultan İkinci Abdülhamit, onların gözünde: "KÜRTLERİN BABASI" idi! Böyle anıyorlardı. Bunca önem verdikleri padişahın düşürülmesi, ayaklanmaların başlamasına yetti.

Böyle başlayan ve peşi sıra sürüp giden başkaldırıların sebebi, milliyetçiliğe bağlanmak istenir; doğru değildir. Çünkü Kürtlér, kendilerine yeni bir devlet biçimi ya da yaşam biçimi aramıyor, istemiyorlar; tersine; **içinde rahat ettikleri sosyal yapının dış müdahalelerle yıkılmasını protesto ediyorlardı!** Bunun açık belgesi, isyanların, sürekli şeyhlerin ve beylerin komutasında olmasıdır. Halk, ayaklanan şeyh ya da beyin arkasına düşmekten ibaret görevini yapmaktadır!

Sultan İkinci Abdülhamit öncesi başkaldırıları, İdris-i Bitlisi anlaşmasının bozulması yüzünden

koptuğu hatırlanacak olursa, bu sosyal ortamı yeni bir düzene sokan İkinci Abdülhamit'ten sonra kopan isyanlar da, yine **eski düzene karşı duyulan hasrettir**. Yeni bir devlet kurmak, bağımsızlığa kavuşmak değil, rahat ettikleri ortamda yaşamak hevesi ile yapılan ayaklanmalardır. Bunların başında da **şeyhler** ve **beyler** vardır.

1909'da başlayan Şeyh Ubeydullah İsyanı, düşürülen padişahı desteklemek amacı ile yapıldı. 1921'de üç başkaldırı var: BEDİRHANİLER ayaklanması, ŞEYH SELİM ve SAHABETTİN ayaklanması.

1920'DE KOÇGİRİ İSYANI...

Koçgiri aşireti, Türk aşiretidir. Hem Türkçe, hem Kürtçe konuşur.

Aşiret nüfusu 40.000 civarında... Aşiret halkının çoğunluğu Alevi! Mondros Mütarekesi'nden sonra İstanbul'da kurulan **"Kürt Teali Cemiyeti Başkanı"** Seyit Abdülkadir, İngiliz Casusu NOWEL'in kışkırtmaları ile bir isyan hazırladı.

Bölgeye gönderilen Baytar Nuri hemen, **Kara, Divriği, Kangal, Hafık, Ümraniye, Sincan, Beşpınar** kaza ve nahiyelerinde **Kürt Teali Cemiyeti'nin** şubelerini kurdu; Yellice nahiyesinde **"Hüseyin Abdal"**

tekkesinde bir genel toplantı yapıldı ve burada: **Sevr Antlaşması'nın uygulanması, Diyarbakır, Van, Bitlis, Dersim mıntıkalarında bağımsız bir Kürdistan kurulması için silaha sarılmak kararı** alındı.

İlk silah, İmranlı'da patladı.

Binbaşı Müştak ve dört er şehit oldular. Direnmek **ümitsiz** olduğu için doksan er ve altı subay teslim oldular!

Bu ilk başarı, öteki aşiretlerin hevesini arttırdı. Şadan aşiretinin beyni Paso, büyücek yandaşları ile Kuruçay'da, cephane yüklü bir müfrezeyi baskına uğrattı ve Refahiye'yi işgal etti!

Koçgiri ayaklanmasına öteki aşiretler de katıldığı için iş büyüdü. Hozat'ta bir toplantı yaptılar ve Ankara'da kurulan, Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlık yaptığı TBMM Hükûmeti'ne bir muhtıra verdiler.

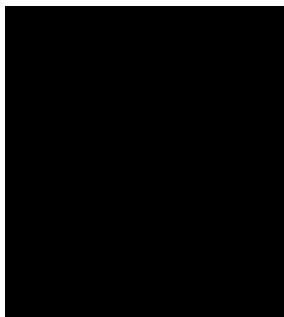
Beş maddelik bu muhtırada:

Mustafa Kemal Paşa'dan: İstanbul Hükûmeti'nin kabul ettiğini ileri sürdükleri **"Kürdistan Muhtariyeti"**ni, kendisinin de kabul edip etmediği soruluyor, hapisanelerde tutuklu bulunan Kürtleri hemen salıverilmesi isteniyor; Kürt çoğunluğu-

nun bulunduğu bölgelerdeki Türk memurların hemen geri çekilmesi ve yerlerine Kürt memurların atanması ile Koçgiri mıntıkasına gönderildiği haber alınan müfrezelerin, hemen geri çekilmesi...

İsteniyordu ve ekleniyordu:

“Bu isteğimize yirmi dört saat içinde olumlu cevap gelmediği takdirde, bu parmaklarımla senin gözlerini çıkarırım!..”

Mustafa Kemal Paşa'nın bu tehditten sonra ne yaptığı bir uzun hikâye! Fakat, bu hareketin en önemli aşiret Reisi Diyak Ağa ile Meço Ağa, TBMM'de milletvekili olarak görev yaptı ve isyan tarihi karıştı!..

Bu konuda bir fikir vermiş olmak için, Dersim ve Koçgiri aşiret reislerinin TBMM'ye çektikleri telg-

rafla, bu telgraf üzerine M. Kemal Paşa'nın aldığı tedbiri açıklayarak konuyu kapatalım;

11 Mart 1921 günlü telgraf:

Ankara Büyük Millet Meclisi Riyasetine,

Nefsî Zara hariç olmak üzere, büyük çoğunluğu Kürtlerle meskûn olan Koçgiri kazası ile Divriği, Refahiye, Kuruçay ve Kemah kazalarının mümtaz bir vilayet hâline dönüştürülmesi ve düzenlenmesi ile yerli Kürtlerden bir Vali'nin tayinini, adalet ve vilayet memurlarının yine yerlerinde kalmasını arz ederiz.

Dersim Aşiretleri Reisi

Koçgiri Aşiret Reisi

Mustafa Seyithan

Muhammet ve Taki

Muhammet Munzur

Sadettin Alişer

TBMM derhal o bölgede sıkıyönetim ilan etti ve Genel Kurmay Başkanlığı, Merkez Ordusu Komutanlığı'na isyanın bastırılması emrini verdi ve şunları ekledi:

“... Eşkîyalıkta direnenlerin mallarına el konulacak, (...) evleri yakılıp yıkılacaktır. Direnenler, köy halkı oldukları takdirde, bu işlem bütün köy için uygulanacaktır.”

Ayaklanma böyle söndü ve elebaşları böyle milletvekili oldular!..

ŞEYH SAİT İSYANI

Musul, hem Türkler, hem İngilizler için “önemli” idi!

İngilizler, “Irak’a sahip çıkacakları için” olduğundan ziyade; zengin bir petrol kaynağını ele geçirmek için, Musul’un Irak’a ait olduğunu savunuyor; bunu her vasıtaya başvurarak elde etmeye çalışıyordu.

Irak’ta, küçük bir Ermeni ve Nasturi azınlığı vardı. Bunların erkeklerini silahlandıran İngilizler, kadınlar ve çocuklarını da Rumiye’ye göç ettirdi ve böylece bir ayaklanma düzenledi. Bir kısım Nastu-

rileri, Hakkâri bölgesine yolluyor; Garzan, Erzurum ve Bitlis bölgelerine de bol miktarda cephane ve silah göndererek, bölgedeki aşiret reislerini ayaklandırmaya çalışıyordu.

Türk hükûmeti, Hakkâri iline İngilizlerin soktukları Nasturileri pasifize ederek, hazırlanan Nasturi ayaklanmasının Türk sınırları dışında olduğunu dünyaya gösterecekti!

HANGEDİĞİ OLAYI

7 Ağustos 1924'te Nasturiler, Hakkâri valisini, Hangediği bölgesinde tutukladılar. Ertesi gün tutuklananlar, Irak Hükûmeti'ne teslim edildi. Burada Hoşabe adında bir Iraklı, bu tutuklamanın doğru olmadığını ileri sürdü ve gelenleri salıvermek istedi. Direnilmesine rağmen valiyi salıverdi...

Ancak bu hareket, Ankara Hükûmeti'ne karşı tertiplenmiş ve icra edilmişti. Millî Savunma Bakanlığı, Başbakanlığa başvurarak "bu başkaldırının bastırılması için gerekli hazırlıkların yapılmasını" istedi.

Yapılan hazırlıktan sonra harekete geçilmiş, asilerin bir bölümü yakalanmış, bir bölümü öldü-

rülmüş, büyük çoğunluğu ise İran'a kaçarak canlarını kurtarabilmiştir. Böylece İngilizlerin düzenledikleri bu başkaldırı da başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Şeyh Sait İsyanı, bu İngiliz planının ikinci bölümüdür. Lahey Adalet Divanı, yeniden kurulacak Irak Devleti'nin hamiliği görevini İngiltere'ye vermemiştir. Cemiyeti Akvam (Birleşmiş Milletler) da Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı gün orduların bulundukları cephe sınırı, sınır olarak benimsenmişti.

Oysa mütareke günü Musul, Türk kuvvetlerinin kontrolü altında bulunuyordu. İngilizler, Musul petrolünü ele geçirmek ve Irak vesayetini sağlamak için, Türkiye'nin isyanlar içinde çalkandığını gerekçe olarak kullanmak niyetindeydi.

MUSUL NASIL YİTİRİLDİ

Oysa Türkiye, Musul'da plebisit (halk oylaması) yapılmasını istiyor, çoğunluk isteklerinin dikkate alınmasında direniyordu. İngiltere, bu fikre doğrudan doğruya karşı çıkamıyor, fakat çeşitli mazeretlerle plebisiti geciktiriyordu.

Bölge ile ilgilenen, yalnız Türkler ve İngilizler değildi; Ruslar da bölgeyi ele geçirmeye hevesli idiler. Bolşevik propagandası, Kürtler ve Nasturiler arasına iyice yerleşmişti. Onlar da bağımsız bir Bolşevik Devlet kurmak peşindeydi.

İngilizler, Doğu Anadolu'da; Ankara'da kurulan devletin "Türk Devleti" olduğunu, Kürtleri dışladığını; padişahlığın kaldırılması ile İslamiyet'in reddedildiğini, Kuvayımilliye boyunca dilden düşürülmeyen KÜRT-TÜRK kardeşliğinin unutulup Kürtleri en doğal hakları olan bağımsız yaşamaktan uzaklaştırdığını vb. propagandistlerle yayıyorlar, ayaklanmanın zeminini hazırlıyorlardı...

Ayaklanma propagandası, önceleri, Bitlis, Muş gibi Kırmançi aşiretinin çoğunlukta olduğu bölgede yapılmış, fakat bir başarı sağlanamamıştı. Çünkü buralara hâkim olan Kırmançi aşireti ile Sultan İkinci Abdülhamit, yakından ilgilenmiş; bu aşireti güçlendirmiş, aşiret reislerine "Fahrî Paşalık" vererek tatmin etmiş ve "Devletten yana bir aşiret" olmalarını sağlamıştı.

Fakat, Birinci Dünya Savaşı sonu Osmanlı Devleti yenilip Mondros Mütarekesi imzalanınca, bu aşiretin İstanbul'da okuyan çocukları, muhtemel bir

Ermeni devletinin kurulması ihtimaline karşı hazır olmak için, bir **Kürt devleti** kurulması hazırlıklarına girişmişler ve bu arada “Kürt Teali Cemiyeti”ni kurmuşlardı. Bu cemiyetin gayesi, İngiliz mandası altında bir Kürt devleti kurmaktır.

İDARE-İ MASLAHAT

Saray ve hükûmet, bu derneğin gayesine karşı, faaliyetlerinden rahatsız olduğu hâlde; o yıllardaki Osmanlı muhalefetini temsil eden İtilafçılar, “Kürt Teali Cemiyeti”nin “İngiliz mandası altında bir Kürdistan” kurulmasını hoş karşılamış ve bu dernekle bir anlaşma da imzalamıştır.

Bu dernek, cumhuriyetin ilanından kısa bir zaman sonra kapatılmıştır. Kapatılan dernekten Seyit Abdülkadir, Hasenanlı Halit, Hacı Musa, Yusuf Ziya (eski milletvekili) kendi aralarında gizli bir komite kurdular ve bu komiteye -Yusuf Ziya’nın aracılığı ile- Şeyh Sait de katılmıştır.

Bu yeni kurulan topluluğun adı: “Kürt İstiklal Cemiyeti”dir. Bu derneğin en girişimci üyesi, Palulu Kör Sadi, ayaklanmadan önce, 1925 Martında, bir yandan İngiliz Haber Alma Teşkilatı’nın İstanbul

temsilcisi Albay Templetin ile bir yandan Türk Gizli Polis Teşkilatı (MAH) temsilcisi Nizamettin Bey'le temaslar yapıyor ve elverişli bir ortam yaratmaya çalışıyordu.

LOZAN'DAN SONRA: İNGİLİZLER

İngilizlerin istekleri şöyledir:

“İngiltere, *Kürt Emirliği*’nin kurulmasını destekleyecek ve emirliği, civar hükûmetlerin hücumundan koruyacak ve emirliğin başına *Seyit Abdülkadir* getirilecektir! Seyit Abdülkadir’in kuracağı kabinede kimlerin olacağı konusuna hiçbir müdahale yapılmayacaktır...

Harekât, 1925 baharında başlayacak, harekâtın ilk hedefi, Diyarbakır’ın ele geçirilmesi olacaktır!

Ayrıca *İstanbul*’daki *Kürtler* silahlandırılıp ayaklandırılacaklar; bu hareket “*Din elden gidiyor*” temeline oturacağı için, *İstanbul halkından da destek* bulabilecektir. İstanbul ele geçtikten sonra, *Bursa*, *Konya* ve *İzmir* de harekât tekrarlanarak Osmanlı Devleti çökertilecektir... Böylece Ankara Hükûmeti, Doğu isyanı ile uğraşırken, *iki ateş arasında bırakılacaktır*.

Bu teklifin bir anlaşılmaya dönüp dönmediği, belgeli değildir.

Nitekim, Şeyh Sait, isyanın başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra mahkemede verdiği ifade: *“Ben Kürt Devleti kurmayı hiçbir zaman düşünmedim. Benim isyanım, Kur’an hükümlerinin kaldırılması, Hilafetin ilgası ve dinî duygularımın incinmesidir...”* demiştir!

Türk milletinin düşmanları, Osmanlı Devleti’nin yıkılması için, Lozan öncesi nasıl birleşmişler, kumpas kurmuşlarsa; Lozan sonrasında da kendi çıkarlarını gerçekleştirmek için, devleti hem içten hem dıştan sarsmanın yollarını aramış, buldukları

biçimleri uygulamışlardır. *Şeyh Sait İsyanı, bunların sadece bir tanesidir.*

Anadolu'nun doğusundaki olayları ve özellikle Kürtlerin ayaklanmalarını büyük bir dikkatle inceleyen ilim adamı "Martin Van Bruinessen" şunları yazıyor:

"Nakşibendi Şeyhi Sait'in önderliğindeki 1925 Kürt Ayaklanması, Cumhuriyet Türkiye'si'nin tarihinde önemli bir dönüm noktası teşkil etmektedir. Bu ayaklanma, Mustafa Kemal ve İsmet Paşa'ya, neredeyse, diktatörlüğe yakın bir yetki edinme fırsatı vermiştir!. O andan itibaren 'Kemalist Reform Programı' daha büyük bir hızla ve muhalefeti dikkate almaksızın hayata geçirildi.

Laiklik politikası ile o zamana kadar Kürtleri, Türkleri ve diğer küçük İslami etnik grupları bir arada tutan en önemli semboller ortadan kaldırıldı. Devleti taşıyıcı bir ideoloji olarak, İslâm'ın yerine Türk Milliyetçiliği'nin yerleştirilmesi çabaları! Türk olmayan Müslümanların yönetime olan soğukluklarını sadece daha da arttırmaya yaramıştır."

HEDEF: DEVLET DEĞİL DİN

"Hayret verici olan bu olgu ise, buna rağmen

birçok Kürt'ün, Kemalist rejime bağlı bir tutum içerisinde kalmasıydı... İlerleyen yıllarda daha birçok Kürt ayaklanmaları olmuş, doğu, ancak 1938'de - yüksek bir bedel ödeyerek- tamamı ile barışa kavuşturulabilmiştir.

Halkın çoğunluğu, bazen bürokrasinin yerel temsilcisine karşı koymuş olsa bile, Osmanlı Devleti'ne bağlılık içerisinde idi. Örneğin: Birinci Dünya Savaşı sırasında, birçok Kürt, Halife-Padişah'ın cihat çağırışına uymuştur ve İstiklal Savaşı süresince Kemalistler, Kürtleri harekete geçirmede, ayrılıkçı hareketleri körüklemeye çalışan İngiliz'den daha başarılı olmuşlardır.

Şeyh Sait İsyanı'na özellikle, Kürt sadakatinin odak noktasını oluşturan *Halifelğin* kaldırılması sebep olmuştur. Fakat ayaklanmaya katılanların hepsinin, dinî motiflerle hareket ettiği söylenemez... (...)"

Şeyh Sait, Milliyetçi parolalarla olsa bile, bir Kürt ayaklanması başlatan ilk Nakşibendi şeyhi değildir. Hakkârili, nüfuzlu bir şeyh olan Ubeydullah, 1880'de bir ayaklanma başlatmış ve çok zayıflamış olan Osmanlı Devleti ile İran arasındaki sınır bölgede, bağımsız bir Kürt devleti kurmak için, İngiliz ve Rus yardımını talep etmişti.

"Bugünkü Kuzey Irak'taki bir diğer Nakşibendi şeyh ailesi olan BARZANİLER'in, yüzyılın başından beri çok kez dönemin merkezi hükümetine karşı başlatılan ayaklanmalarla ilişkileri olduğu bilinmektedir.

Açıkça görünen odur ki, isyandan önceki yıllarda tarikatlar, Kürtler için -salt dinsel kurumların ötesinde- oluşumlardı! Gerçi, şeyhlerin hepsi siyasi lider olmadılar; fakat, Kürtlerin söz sahibi olan liderleri, bir kaç istisna dışında, şeyhti. Ve siyasi şeyhlerin çoğu, NAKŞİBENDİ tarikatındendi..."

İSYANIN HEDEFİ NAKŞİBENDİLİK

“Bu tarikatın, Kürtlerde oynadığı rolün siyasi yapısı ve uzun geçmişinden söz edilebilir. Ama, kesin olan, tarikatın siyasi etkinliğinin ancak MEVLÂNÂ HALÎT ile birlikte dramatik biçimde arttığıdır.

Halit, tarikata Hindistan’da girmiş bir Kürt’tü. 1808 dolaylarındaki dönüşünden sonra, hızlı bir şekilde, önceleri Kürtler ve sonraları Türk ve Araplar arasında da büyük bir izleyici kitlesi bulmuştur. Hatta, bazı Kadiri şeyhleri, onun vasıtası ile Nakşibendi tarikatına girmek için ricada bulunmuşlardı.

Tarikati, yeniden canlandırdı ve bir on yıl içerisinde Osmanlı Devleti’ndeki Nakşibendilerin çoğu, ona ve halifelerine katıldı. Atadığı halifelerin sayısı oldukça fazla; bilinen 67’sinin 33’ü, Kürt’tü... Mevlânâ Halit tarikatı, sık örülmüş bir ağ gibi, tüm Kürdistan’a yayıldı. Kuşkusuz Halit’in karizmatik kişiliği ve tarikatın içerisindeki reformlarının niteliği, Halit’in artan popülaritesinin en önemli sebepleri idi. Ancak, Nakşibendi şeyhlerinin 19. yüzyıl sonlarına doğru siyaset içerisinde önemli roller üstlenmeye başlamalarının asıl sebebini, Halit’in kişiliğinin dışında aramalıdır.”

Güneydoğu ayaklanmalarında “Kürt” faktöründen çok, “İslam ve Tarikat” faktörünün etkili olduğu açıkça görülmektedir. Bu sebeple, “Şeyh Sait”in maddi ve manevi gücünün kaynakları üzerinde biraz duralım: . .

“Şeyhlerin, bölgelerinde büyük nüfuzları vardı. Bu şeyhler, 19. yüzyıl boyunca buralara yerleşmişler ve manevi soylarını Mevlânâ Halit’e dayandırmışlardı. En güçlüleri, Palu kökenli olan Şeyh Sait’di. Şeyh Sait’ten sonra, Muş çevresinden gelen Şeyh Ziyaeddin’di.”

ŞEYHLERİN TÖRE ÜSTÜ GÜCÜ

“Şeyh Sait’in büyükbabası, Halit’in Halifelerinden Erbilli Ahmet tarafından, Nakşibendi tarikatına alınmıştı. Ziyaeddin’in babası ise, Mevlânâ Halit’in diğer bir halifesi Ubeydulah’ın babası Seyit Taha tarafından mürit yapılan, büyük Şeyh Sebgatullah sayesinde bu tarikata girmişti. Şeyh ve halifelerin yetiştirdikleri kişiler, usta-çırak ilişkilerini sürdürdüklerinden, bu bağlantıların önemi çok büyüktü.

Kendilerini de şeyh gördükleri hâlde, halifeler, el aldıkları kişilere saygılarını yitirmiyorlar; onlarla iftihar ediyorlardı! Kendilerine intisap eden gençle-

ri, el aldıkları şeyhlerine göndererek feyz almalarını sağladıkları gibi, kendileri de sık sık el aldıkları şeyhlerini ziyaret etmeyi vefa borcu sayıyorlardı.

Palu'nun doğusundaki Gökdere'den gelen Şeyh Şerif, daha kuzeydeki Çan'dan gelen İbrahim ve Mustafa, Solhan yöresinden Şeyh Abdullah (Bu kişi, Şeyh Sait'in ailesine evlilik yolu ile katılmıştır) ve ayrıca, Silvan yöresinden Şeyh Seyrettin kardeşlerin; isyanda, dağılımının da önemi büyük olmuştur: Ayaklanmanın gerçekleştiği bölge neredeyse, katılan Şeyhlerin büyük etkinliği olan yöreler ve bölgeler olmuştur.

Bir şeyhe bağlanmak, pratikte, onu, -yıl içinde en az bir ya da iki kez ziyaret etmek ve önemli kararlarda, fikrini ve onayını almak anlamına geliyordu. Fakat şeyhlerin, anlaşmazlık durumunda işlevleri, bunlardan daha önemliydi. İki farklı aşiret arasındaki kan davaları, her iki tarafın saygı gösterdiği bir şeyh, arabuluculuk yapmadığı, bitirilmesine karar vermediği takdirde, sonsuza kadar sürebilirdi!

Bundan daha farklı niteliklerdeki anlaşmazlıklar da şeyhlerin huzuruna getiriliyordu. Onlar, aşiret üstü etkinliğe sahip tek merci durumundaydılar. Bu yolla şeyhler, çok güçlü bir siyasi otorite ortaya

çıkarıyorlar ve bu otorite ile kişiliklerini çok güçlendirmiş oluyorlardı. Bu durumları ile, ilahî bir yönetici olmaktan çok, feodal bir toprak ağasını andırmakta ve düşündürmekteydiler...

Bu şeyhlerin çoğu, ateşli silahları kullanmak maharetinde, mensup oldukları aşiret nişancıları kadar becerikli idiler: Gökdereli Şeyh Şerif, Birinci Dünya Savaşı sırasında Ruslara karşı -profesyonel askerlerden hiç de aşağı kalmayan- silahlı güçlerden oluşan bir grubu komutasına almıştı. Şeyhlerin çoğu, müritlerinin hediyesi olan ya da başarılı bir girişimin sonucunda, önemli ölçüde hayvan ve toprak zenginliğine sahipti. Mesela Şeyh Sait, Cibran aşiretinin, çok büyük hayvan sürüleri olan, ileri gelen bir ailesine, 'ıçgüveysi' olarak gitmiştir! Bu olay, kardeşlerine her yıl çok büyük sürüleri, Bingöl Dağlarından, Halepçe pazarına götüren koyun tüccarları olmak fırsatını vermiştir. Büyük zenginlikleri ise, ayaklanmanın gerekli mali tabanım oluşturdu."

HAREKÂTIN PLANLAYICILARI

"Azadi Örgütü'nün kurucuları, Kürt halkı ile önceki milliyetçi örgütlerin aydınlarından farklı olarak daha yakın ilişki içindeydiler! 'Kurucu' üyelerin

bazıları, Erzurum'da görevli subaylardı. Aralarında en büyük, kişisel itibara sahip insan, her hâlde Halit Bey'di... Çünkü Cıbran aşiretinin ileri gelen bir ailesine mensuptu.

İhsan Nuri adlı bir başka subay, sonraları ağa ayaklanmasının askerî lideri olarak ün yapacaktır; aynı zamanda 1914 yılında Irak'a kaçmak zorunda kalan kişilerden biriydi!

Subayların yanı sıra, bir kaç ileri gelen şehirli kişi de örgütün kurucuları arasındaydı. En tanınmış ve büyük yerel etkinliğe sahip olan, Bitlis'in eski emirinin bir yakını olan Yusuf Ziya idi. İlk TBMM'de Bitlis milletvekili idi ve Batı'daki Hilafet taraftarları ile olan siyasi bağlantılarını kullanarak orada, yardım tedbirleri organize etmeye çalışmıştır.

Azadi üyeleri, Genlebir'de isyan başlatabilecek kadar, kişisel otoriteye sahip olmadıklarının farkındaydılar ve bu sebeple, büyük izleyici kitlesine sahip bulunduğu bilinen aşiret reisleri ve şeyhlere yöneldiler. Temasa geçtikleri ilk kişilerden biri, Halit Bey'in ailesine iç güveyisi olarak giren Şeyh Sait'ti. 1924'de yapılan ilk kongrede de genel değerlendirme yapılarak strateji saptandı. Daha bu kongrede Şeyh Sait, 'Önder' bir rol üstlendi.

Genel ayaklanmanın başlaması için, bir yıl daha beklenmesine karar verildi; çünkü bu süre, diğer aşiret reisleri ile temasa geçip kesin katılımlarını sağlamaya ancak yeterli idi.

Ayrıca, Türk muhalefeti ile, *özellikle de Halifelik taraftarları ile ilişkiye geçilmesi* karara bağlandı. Bununla beraber, uluslararası destek de önemli görüldü. Sovyet Gürcistanı'na ve Irak'a temsilci gönderildi. Türk muhalefeti ile girilen iş birliğinin sonucu belli değildir. Her ne kadar, 'Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası', sonraları, isyanı desteklemekle suçlandıysa da gösterilen kanıtlar zayıftır.

HERKESİN KENDİ ÇIKARI

Kongreyi takip eden aylarda bütün Kürt yörelerindeki aşiret reisleri ile görüşmeler yapıldı. Aşiretler arasında var olan rekabet ve çatışmalar yüzünden bu, çok zor bir görevdi. Her aşiret reisi, bölgesi bir isyana katıldığında, rakiplerinin büyük bir ihtimalle hükûmet tarafında mücadele verip ona saldıracaklarının bilincindeydi. Bu sebeple bazı garantilere ihtiyaçları vardı. Kimse, rakibi imzalamadan, böyle bir anlaşmaya katılmayı kabul etmiyordu!

Şeyhler, “bu noktada önemli bir rol üstlendiler: Onlar, rekabet içerisindeki aşiret reisleri arasına aracı olarak girebilen, ‘*Tek İnsan*’dı... Ve aşiret reisleri birbirlerine, ‘*Birlik Anlaşması*’ ancak şeyhin huzurunda yapıldığında güvenebiliyorlardı...

Gelgelelim, bu hazırlıkların hükûmet tarafından fark olunmaması mümkün değildi. 1924 güzünde hükûmet olup bitenleri öğrenmiş ve ilk tutuklamalara girişmişti. Halit Bey ve Yusuf Ziya Bey tutuklanırlar diğerleri, Irak’a kaçar. Ayaklanmaya kendini adayan bazı kişiler ise geri çekilir. Kaçan subaylar, ayaklanmaya katıldıklarını iddia ettikleri kişilerin çok etkileyici bir listesini sunarlar... Bu listede, neredeyse, Türkiye’nin Kürtler tarafından meskûn bütün yörelerinden aşiret reisi, şeyhler ve subayların adları vardır...

1925’in başlarında Azadiler tarafından, hükûmetin pek fazla söz geçiremediği, dolayısıyla güvenli sayılan, ÇAN kasabasında ikinci kongre yapıldı. Katılanların -neredeyse tamamı, Zaza bölgelerinden ve Bingöl dağlarından gelen şeyhler ve aşiret reisleri idi. Bunların çoğu huzursuzdu ve ayaklanmayı bitirmeyi teklif ediyorlardı.

Şeyh Sait, kararsızlıklarına aldırmayan, zarların artık düştüğünü ve riskleri düşünecek fazla zamanları kalmadığını; dolayısı ile harekâtın, planlandığı şekilde devam etmesi gerektiğini söylediler; harekâtın tarihini ise, mayıs ayı olarak belirlediler. Girişilen hazırlıkların ilerdeki aşamalarını, şeyhin bizzat kendisi, deneyimli asker komutanlarla danışarak belirleyecektir.

BAŞKALDIRI

Beş cephe oluşturulmuştur. Orada yerleşik aşiret birlikleri, kendi reislerinin komutası altında, yakınlarındaki şehirleri kontrolleri altına alacaklardı. Cepheler arası iletişim, -aşiretler arası kavgaları önlemek için- bir şeyhin eline veriliyordu.

Şeyh Sait, merkezde kalarak cephenin koordinasyonunu sağlayacaktı. Geniş halk kesimlerini hazırlamak için Şeyh Sait -her zaman yaptığı gibi- birçok taraftara sahip olduğu, Lice, Hani, Piran ve Palu'yu kapsayan bir geziye çıktı. Durakladığı her yerde, hükûmete karşı ateşli konuşmalar yaparak, özellikle Antiislami uygulamaları yerer... Sonradan, o sıra yaptığı konuşmaları mahkemeye şöyle özetleyecektir:

“Medreseler kapalı... Şeriat ve Evkaf Bakanlığı kaldırıldı. Dinî okullar, Millî Eğitim Bakanlığı’nın kontrolü altına alındı. Bir grup kâfir, gazetelerinde, dine küfretmeye, Peygamber’in adını lekelemeye cesaret edebildi. Eğer bana sorarsanız: Bugün bile dinimizi korumak için savaşmaya hazırım!”

Görülüyor ki, ayaklanma, kapıya dayanmıştır. Üstelik ayaklanmanın başlayacağını hükümet de öğrenmiş ve gözleme girmiştir. Barut, bir kıvılcım beklemektedir.

Burada, göze çarpan tek bir noktanın dikkatle altını çizmeliyiz: Şeyh Sait, gerek kendisine bağlı olarak ayaklanmaya bulaşmış kimselerce, gerekse kendi ifadesi sırasında şahsen: “Ayaklanmanın sorumluluğunu” benimsemişler bunu, “Şeriatın elden gitmesi” üzerine göze aldıklarını söylemişler; fakat Şeyh Sait ve yandaşları, *“Bir Kürt Devleti Kurmak”* iddiasını şiddetle reddetmişlerdir. Bu hususu, Şeyh Sait İsyanı’nda hatırdan çıkarılmaması gereken bir noktadır. (Çünkü İngilizler de o günlerde bir Kürt devleti kurulmasını istemiyor, sadece doğuda bir ayaklanma düzenleyerek, ülkenin huzurunu bozmak, hükümetin Musul petrolleri üzerindeki direnişini kırmak istiyorlardı.)

Nitekim bu fikrimizi doğrulayan bir başka olayı okuyucularımızın bilgisine sunmak istiyoruz:

İNGİLİZLER HER ÇAREYE BAŞVURUYOR

İngilizler, Ankara Hükümeti'nin Musul üzerindeki hak iddialarından kurtulabilmek için her çareye başvuruyordu. Hangediği baskını ile başlayan ve başarısızlıkla sona eren Nasturi ayaklanmasından sonra, sıra, Kürtlere gelmişti. Nasturi ayaklanmasını bastırmakla görevli Türk birlikleri içinde görevli Kürt kökenli birkaç subay, kandırabildikleri birkaç erle birlikte, İngilizlerin tarafına geçmiş ve iltica etmişti. İngilizler, bu mültecileri reddetmediler ama pek de yüz vermediler. Nitekim bir kaç gün sonra, subaylarının direnmelerine dayanamayıp Irak'a geçen erler, bir kolayını bulup yine Türkiye'ye dönmüşler, fakat subaylar orada kalmaya devam etmişlerdi...

Bazı kaynaklar, bu subayların İngiltere tarafından işgal edilerek Irak'a geçirildiğini ve tekrar Türkiye'ye dönmeleri de yine İngilizler'in direktifleri dairesinde olduğunu yazarlar. İster pazarlık sonucu olsun ister olmasın, bu subayların, daha sonra İngilizlerden aldıkları talimat ile Türkiye'nin doğu sınır-

larından sızdıkları doğrudur: Çünkü bir yandan “Kürt Teali Cemiyeti” ile bir yandan Şeyh Sait ile bağlantı yapmışlar ve huzursuzluk kaynağı olmaya devam etmişlerdir.

Bu subaylardan Yüzbaşı İhsan Nuri, Vanlı Reisim, Hurşit, Tevfik, Cemal, Rıza, Türkiye’ye sızmışlar, “Kürt İstiklal Cemiyeti” içinde çalışmaya başlamıştır.

TBBM’de milletvekili olan Yusuf Ziya, 1924 yılı sonlarında İstanbul’a giderek orada, Seyit Abdülkadir ile görüşmüş ve Erzurum’a dönmüştür. Buradan, Kardeşi Rıza’ya gönderdiği şifreli bir telgraf sebebi ile mahkemeye verilmiştir. Bu olaylar gelişerek Şeyh Sait’in tanıklığına lüzum gösterecek ölçüde büyümüş ve Şeyh Sait, hasta olduğunu ileri sürerek mahkemeye -kendisini temsil etmek üzere- oğlu Ali Rıza’yı göndermiştir. Ama bu arada, kendisi için tutuklama kararı verilip verilmediğini de öğrenmeye çalışıyordu!

Kendisi için verilmiş bir tutuklama kararı yoktu ama dava arkadaşları Yusuf Ziya ve arkadaşlarının tutuklanması, tehlikenin kendisine yaklaştığının habercisi idi. Bunu fark eden Şeyh Sait, oğlu Ali Rıza’nın Hınıs’a gelmesini bekleyemedi; çatışmaya

giderek onu karşıladı ve olup biteni ağzından öğrendi.

İstanbul'da Seyit Abdülkadir, Şeyh Sait'in oğlu Ali Rıza'ya, günün siyasi portresini çizmiş ve bu durumda neler yapılabileceği, ilk ağızda neler yapmak gerektiğini söylemiş ve bu konuları babası ile konuşup bir karara varmalarını istemiştir. Bu yüzden baba oğul konuyu tartışmışlar, değerlendirmişler ve işe başlamışlardı.

KARAR UYGULANIYOR

Birlikte bir geziye çıktılar. Çapakçur, Ergeni, Genç dolaylarını gezerek oralarda vaazlar vererek "dinin elden gittiğini" halka inandırmaya çalıştılar. Şeyh Sait, talakatta (düzgün söz söyleme) üstüne olmayan şeyhlerden biri idi. Yaptığı konuşmalar, bazen halkı yangın gibi sarıyor, bazen de çiçek açmış bir badem ağacı gibi ferahlık veriyordu. İnsanların gönüllerini yaka yelpazeleye Piran'a geldiler.

Piran, Diyarbakır'ın kazası (Dicle)... Burada Şeyh Sait'in kardeşi Abdürrahim'in evi vardı; oraya konuldular. Irak'a kaçıp sonra dönen kaçakların birkaçı, Şeyh'in yanında idi. Bunlar için tutuklama emri çıkmıştı. Bu konuda ne yapacaklarını, ne yap-

maları gerektiğini konuşurken, jandarmalar gelip kaçakları tutuklamak istediler.

Kaçakları vermek, şeyh için yüzkarası idi, vermemek...

Vermemek, devlete direnmek anlamına geliyordu.

İki ateş arasında kalmıştı Şeyh Sait...

Bir süre duraksadıktan sonra, kaçakları vermeye karar verdi!.. Bunun üzerine adamları, jandarmalara silahla karşılık verdiler ve çatışma başladı. Çatışma, beklenmedik bir anda başladığı için, subaylar ve askerler boş bulunmuşlardı. Bir subay, iki er şehit düştü, iki er de yaralandı.

AYAKLANMA BAŞLADI

Artık olan olmuştu; daha uygun bir zamanı beklemek gibi kararların hükmü geçmişti. Ayaklanma başlamış oldu... Zaten Şeyh Sait, Piran'da vermiş olduğu vaazda; "Din ve irfan kaynağı medreseler kapandı; Din ve Vakıflar Bakanlığı kaldırıldı... Artık Medreseler, Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı... Gazetelerde dinimize resmen hakaret ediliyor... Sevgili Peygamberimize dil uzatabiliyorlar... Kötülük her

yandan aldı yürüdü... Dini savunmak Müslüman'a farzdır. Bugün ben, eli ayağı tutar biri olsam, silahı kapar, kılıcı kuşanır din düşmanları için dövüşmeye başlardım." demişti.

Ortam hazır sayılırdı. Ayaklanma böylece başladı.

Ama Şeyh Sait, "İstiklal Mahkemesi"nde vermiş olduğu ifadede böyle demeyerek, halkı isyana teşvik ettiğini saklayacak ve Seyit Abdülkadir'den aldığı talimatı reddedecekti: "Hiç kimse beni ayaklanmaya davet etmedi; hükûmetin aldığı kararlar, dinimizin ve padişahımızın aleyhinde idi. Din uğruna mücahede (çalışma) etmek farzdır... Bütün kararları bir başıma aldım ve benden başka sorumlu yoktur." diyebilecekti.

Şeyh Sait, Piran'da ayaklanmayı başlattıktan sonra, harekete geçti. 13 Şubat 1925 günü, Piran'dan hareket etti. Hedefi, Darahini'yi ele geçirmektir. Burayı ele geçirirse, diğer illerdeki adamları da kendisine katılarak cephe genişletilmiş olacaktı. Şeyh Sait'in yanında küçük bir kuvvet vardı. Fakat yolda katılmalar oldu. Yola çıktığının ikinci günü, oğlu Ömer komutasında "Botanlı", Fakih Hasan'ın oğlu Abdülhamit komutasında "Mistanlı", Ömer

oğlu Haydar komutasında “Tavaslı” ve “Tekbirli”; Molla Ahmet komutasında “Sivaslı” aşiretleri katılmışlardı.

ANKARA SOĞUKKANLI-SAKİN

Ankara, olaya soğukkanlı bakıyordu. Elde, Yunan’ı denize dökmüş bir ordu vardı, uçaklar vardı... Bir kaç aşiretin ayaklanması küçük iş sayılırdı. Bu sebeple, Ordu Müfettişliği, 14 Şubat 1925 günü verdiği raporda; Piran olayının başlayışı, etrafa yayılması ve propaganda biçimi hakkında geniş bilgi vermiş; Genç valisinden alınan bir haberi de aktararak:

13 Şubat gecesi Darahini’de bilinmeyen kişilerin cezaevine ateş açtıkları ve nöbetçi jandarmaları kurşun yağmuruna tuttuklarını ve vilayetin, asayişini sağlamak için taze kuvvet beklediğini bildirmiştir. Telefon hatları da kesilmiş bulunmaktaydı.

Aynı raporda: Şeyh Sait’in 350 kadar tüfeğe sahip olduğunun öğrenildiği belirtiliyor ve bir binbaşı komutasında -iki ağır makineli tüfekle takviyeli- iki süvari bölüğünün Eğin üzerinden Piran’a hareket ettirildiği bildiriliyordu. Grubun komutanı Binbaşı İbrahim’e “Şeyh Sait’i buluncaya kadar takip” görevi verilmişti.

İçişleri Bakanlığı'nın yayımladığı önergede durum tartışılıyor ve alınan kararlar açıklanıyordu, özetle:

Şeyh Sait, vatan hainidir!.. Tutuklanması... Başkaldırı yayılmadan söndürülmesi... Yakalananların, savaş mahkemesinde yargılanmaları. Tenkil için Birinci Süvari Tümeni görevlendirilmiştir... Ve bazı öteki ayrıntılar yer alıyordu.

3. Ordu'nun almış olduğu önlemler, yeteri kadar etkili olamamış, bu yüzden Şeyh Sait'e bağlı birlikler, yayılmalarını sürdürmüşlerdir.

Şeyh İbrahim ve Hasan, Çabukçur (Bingöl) cephesini başarı ile kurdu. *Gökdereli Şeyh Şerif*, Komutasından Çabukçur işgal edilmişti.

Şeyh Şerif kuvvetleri, Elazığ'a yönelmiş ve bu sırada Elazığ'ı savunmaya gönderilen hükûmet kuvvetlerinin Gazik Geçidi'nden geçmesi engellenmiş, Kiğı Boğazı'nın tutulması ve hükûmet kuvvetlerinin geçmesinin engellenmesi Çan şeyhlerine bırakılmıştı.

BAŞKALDIRILARIN BAŞARISI SÜRÜYOR

Üç cephede savaş vardı: Muş cephesi, Diyarbakır cephesi, Çabukçur cephesi..

Ayaklanmaya katılanlar, çabuk kazanılmış başarılarla mesttiler. Hükûmet kuvvetleri, soğukkanlılıkla olayları ve gelişmeleri izlemekteydi. Fakat Elazığ'da bir cephaneliğin isyancıların eline geçmesi ve bol miktarda silah ve cephanenin yağma edilmesinden sonra, başkaldıranlar, tam anlamı ile “zafere yaklaştıklarına” inandılar.

Elazığ Valisi ve 17. Tugay Komutanı Albay Osman, yağma edilen cephaneliğe geldiler ve burada perakende olarak kalmış neferleri derleyerek Beyyurdu topçu mevzilerine getirdiler; topları yeniden düzenlediler.

300-400 kadar isyancı bu tepeleri ele geçirmeye girişince, topçu ateşi ile isyancılar dağıtıldı. Fakat dağıtılan isyancılar, Beyyurdu tepelerinin eteklerin-

de tekrar toplandılar. Bunlara 100 kadar atlı isyancı da katılınca, hükûmet kuvvetleri dayanamadı ve tepelerdeki dev toplar da isyancıların eline geçti.

İsyancılar, Elazığ'a girdiler ve jandarma merkezini basıp silah ve cephane yağmaladıktan sonra, şehrin yağmalanmasına çöktüler! Tellallarla ilan ediyorlardı ki: *"Malatya'ya gidiyoruz... Müslüman olan ardımıza düşsün!.."*

HEDEF: DİYARBAKIR

Muş cephesini kontrolü altında tutan Şeyh Abdullah, Varto'yu da işgal ettikten sonra Erzurum üstüne yürümeye başlamıştı. Ergani, zaten isyancıların elinde idi. *Hedef: Diyarbakır'dı...* Şeyh Sait, emrindeki kuvvetlerin bir bölümünü Diyarbakır üzerine göndermiş, Diyarbakır Zazalarının kendilerinin yanında yer almalarını sağlamıştı. Şeyh Sait'in emrine giren Zazalardan bir bölük, gizlice Diyarbakır'a sokulmuş ve şehirde başlatılan ayaklanmalar desteklenmiştir.

Şeyh Şerif de Elazığ'ı işgal etmiş ve müftüsünü (Mehmet Hoca) vali ilan etmiştir. Şeyh Şerif, Hozat'da Celalzade Mehmet Efendi aracılığı ile Dersim aşiretlerine bir telgraf çekti:

“Sükûneti muhafaza ediniz. Yakında bir heyetle Dersim’e geleceğiz. Muvaffakiyetler...”

Elazığ Cephesi K.	Dersim Eski Milletvekili
Şeyh Şerif	Hasan Hayri

DIYARBAKIR ÇATIŞMASI

Şeyh Abdullah, Muş cephesini kontrolü altına aldıktan ve ilin çevre ile ilişkilerini kestikten sonra, Varto’a girdi ve burasını da işgal etti. Artık Erzurum üzerine yürüyordu.

Piran olayından sonra Ergani, isyancıların eline geçmişti. Artık hedef, Diyarbakır’dı... Bu hedefe ulaşmak için Şeyh Sait, emrindeki kuvvetleri ve cephelerden gelen bazı kuvvetleri birleştirerek Diyarbakır üzerine sevk etti. Kendisi, Ergani ve Eğin taraflarına hareket etti. Buralardaki şeyh ve ağaları kendi cephesine katma konuşmaları yapmaya başladı. Zazalar da Şeyh Sait’ten yana idiler. Plana göre, Zazalar gizlice şehre sızacaklar, şehirde başlayan ayaklanmaya öncülük edeceklerdi.

3 Mart 1925 günü gece yarısı Diyarbakır’ın dört giriş kapısına birden saldırılacaktı. Şeyh Sait ayrıca şehir içerisindeki taraftarlarına da bu sırada ayaklanmaları talimatını vermişti. Şeyh Sait’in, Di-

yarbakır'da kullandığı insan sayısı, İstiklal Mahkemesi'ne göre: 5.000 idi.

DURUM

Daha sonra, karşılıklı beyanlardan çıkan sonuca göre, durum şöyle gelişmiştir:

"7 Mart 1925 akşamına doğru, Diyarbakır'a, askerî kışlaların bulunduğu kısımdan isyancılar hücumu geçmiş, burada şiddetli bir savaş sürerken, - Urfakapı civarı hariç olmak üzere- bütün kesimlerde çatışmalar başlamış; önceden içeriye sokulan isyancı grup, Mardinkapı'sını içerden açarak, dışarıdaki isyancıların girmelerini sağlamışlar ve burada şiddetli çarpışmalar olmuştur.

"Mardinkapı mıntikasını savunan 63. Alay ve Makineli Tüfek Bölüğü iki ateş arasında kalmış, Ali-pınar'dan Mardin kapısına gönderilen süvari alayı, yandan açtığı şiddetli ateş ile Mardinkapı'sı önündeki asileri imha edip, Kulp, Hani ve Mardin yol ayırımındaki köprüyü kontrol altına alarak şehrin güney cephesini isyancıların etkisinden kurtarmış; kuzey cephesinde ise, hükûmet kuvvetleri ile isyancılar arasındaki çarpışmalardan ötürü isyancılar, dağılmaya başlamışlardı.

8 Mart 1925 sabahı, ayaklanan güçler, ayaklanmanın başlangıcından beri, ilk kez karşılaştıkları teşkilatlı ve azimkâr direnme karşısında dayanamayıp dağılmaya başlamışlardır. Yapılan bu çarpışmalarda isyancılar 50 ölü, 60 esir vermişler; ordu birliklerinden de bir binbaşı, 7 subay, 5 er ölü, 15 er yaralı verilmiştir.

Diyarbakır'da isyancılara indirilen bu darbeden ötürü Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal, 9 Mart 1925'te 3. Ordu Müfettişliği'ne göndermiş olduğu telgrafta:

“Diyarbakır'a tecavüz cüretinde bulunan âsilerin tenkilinde subay ve erlerimizle yardımcı kuvvetlerin gösterdiği fedakârlığı takdir ve ayaklanmanın yakında tamamen yok olmasını bekleyerek, hepini ze selam ederim” diyerek düşüncesini orduya duyurmuştur.

ŞÜPHELİ BİR MEKTUP

Şu rastlantıya bakınız ki, Diyarbakır olayının tam ertesi günü, 9 Mart 1925'te, içinde bazı silah fabrikalarının katalogları ve mektupları bulunan; üzerinde “Kürdistan Devlet Harbiye Nazırlığı” adresi yazılı zarf, Diyarbakır postahanesine ulaştı...

Bazı araştırmacılar bu katalog olayını, “İsyan sonunda kuruluşu ilan edilecek olan Kürdistan devletinin, 9 Mart 1995 tarihinde resmen kurulacağı, dış devletler tarafından biliniyordu.” biçiminde yorumlamışlardır. Bu yoruma katılmak güçtür. Fakat Şeyh Sait ayaklanmasında, önce İngilizlerin hâkim oldukları Irak’a kaçıp sonra tekrar Şeyh Sait’in yanına dönen subay ve erlerin isyanının başlamasına sebep olması, dikkate değer bir özelliktir.

Aslında Diyarbakır yenilgisi, tam yenilginin başlangıcıdır. Bundan sonra isyancılar toparlandılar, bazı başarılar da kazandılar ama ordu karşısında daima yenildiler, daima ezildiler ve gelecekte beklediklerini bir türlü ele geçiremeyecekleri konusundaki iman sarsıntısı, sonuna kadar sürdü...

Nitekim 14 Nisan 1924’te isyancıların bir bölümü köylerine, bir bölümü dağlara kaçmışlar; Şeyh Sait, kendi ailesi sayılan bir grupla hükümet kuvvetleri tarafından sarılınca, teslim olmaktan başka çare bulamamıştı. Ali Ceylani, İsmail, Mahmut, Tümer, Reşit Ağalarla, Kargapazarlı Reşit ve birlikte olan yakınları, hükümet kuvvetleri tarafından sarıldılar ve başka çare olmadığını anlamaları üzerine teslim oldular. Kendilerini saran ve teslim alan, 35. Alay’ın bir bölüğü idi.

ŞEYH SAİT İSTİKLAL MAHKEMESİ'NDE

Şeyh Sait, Diyarbakır İstiklal Mahkemesi'nde verdiği ifadesinde:

“Kürt bağımsızlığını sağlamak için değil, İslam şeriatını yerine getirmek hedefi ile bu hareketi başlattığını; Diyarbakır'dan çekildikten sonra Silvan'a geldiğini; Silvan'da Şeyh Şemsettin ve diğer aşiret reislerine ayaklanma hareketine dair talimat verdiğini; bu sırada hükûmet kuvvetlerinin güneyden ilerlemeleri üzerine, maiyeti ile Murat çayını kuzeyden geçtiğini ve Ognut'un güneyindeki Melikan köyüne kadar gittiği hâlde, her yönden başlayan takip yüzünden, burada fazla kalamadığını; 14 Nisanda tekrar Murat'ın güneyine geçmek istemişse de nehrin geçit vermemesi yüzünden, Soluk Köprü üzerinden kaçmayı tasarladığını; Murat Nehri'ni kuzeyden geçmek ve Muhbe'ye sığınmayı kararlaştırdığını; olmazsa İran'a geçmek kararında olduğunu; 14-15 Nisan günü şafakla beraber Çarpuk deresini geçerken, müfrezelerin sıkı takibi ve gittikçe şiddetlenen ateşi karşısında, önce Şeyh Abdullah'ın, sonra da kendisinin teslim olduğunu” söylemiştir.

31 Mayıs 1925'te ilan edilen seferberliğin kaldırılmasına ve silah altına alınanların terhislerine

karar verilmiş, Atatürk de seferberliğin kaldırılması dolayısıyla halka bir bildiri yayınlamıştır.

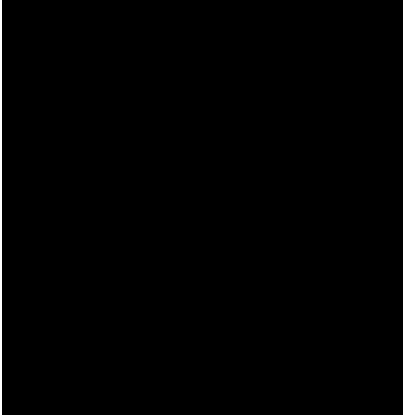
BİLDİRİ

“Genelkurmay Başkanlığı’nın bildirdiğine göre: Son irtica hareketini bastırmak üzere silah altına çağırılmış olan seferber vatan evlatlarının terhis zamanı gelmiştir. Bir taraftan, doğudaki birliklerimizin boş kadrolarını tamamlamak için tedbirler alınacak ve öte yandan, seferber askerler ağır ağır ve sıra ile terhis olunacaktır.

Cumhuriyetin Genel Kurmayı ve Millî Savunma Bakanlığı’nda alınmakta olan tedbirlerin tamamının, seferberliğin kaldırılması ile beraber, devlet kuvvetlerinin selamet ve sekanetini (sakinliğini) korumakta ve tek tük kovalama hareketlerinin sonuçlanmasında yeterli bulunduğu anlaşılmıştır.

Keza, TBMM’nin verdiği izin ve yetkilerle İstiklal mahkemelerinin ve harp divanlarının irtica ve ayaklanma unsurlarının mahkemelerine devam etmeleri tabiidir. Cumhuriyeti korumak için düşman üzerine koşan kahraman ve cesur ordumuzun seferber askerlerini, muvazzaf birliklerini, cesur ve tecrübeli subay ve komuta heyetini sevgi ve samimiyetle tebrik ederim.

Bu esnada ordumuzu isabet ve başarı ile yönetip sevk ve idare etmiş olan Genelkurmay'ımıza ve onun sayın Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'a güven ve teşekkürlerimizi, millet önünde tekrar ek ve ilân etmek isterim.

Türkiye Cumhuriyeti'nin korunmasına ve vatanın gelişmesine milletin yükselmesi yolunda çalışmalarına engel olmak isteyenlerin hayal kırıklığını ispat etmişlerdir. Muhakkak ki milletimiz, kurtuluş ve çalışma yolunda ilerlemekten başka bir hâl kabul edemez. Yuvalarına dönmeye başlayan evlatlarımıza karşı milletimizin beslediği minnet ve şükrana vasıta olurken, bir gerçeği, bütün vatandaşlarıma tekrar etmeyi vazife sayarım.

Vatan içinde veya dışında herhangi bir tehlikeden az fedakârlıkla en az zamanda kurtulması için tek çare, herhangi bir seferberlik çağırışına, vatandaşın derhal ve an kaybetmeksizin koşmasıdır. Nasıl son defaki ayaklanma hareketini bastırmak için birinci derecedeki başarı sırrı, vatandaşların gösterdiği bu idrak ve gayret ile oldu ise, cumhuriyetin karşılaşılabileceği herhangi bir ihtimalde de yine birinci başarı sebebi, seferberlik çağırışına hemen ve an kaybetmeksizin katılmak olacaktır.

Vatandaşlarım, Türk vatanının bütünlüğü ve tehlikeden korunması için gereken seferberlik çağırışına hemen katılmalıdır. Bu kuralı, yetişmişlerimiz ve yetiyecek evlatlarımız daima hatırdâ bulundurmalıdırlar. Türk vatanseverliğinin birinci özelliği, vatan savunması çağırışı karşısında her işi bırakarak silah altına koşmaktadır. Cumhuriyet'i savunmuş olmanın verdiği hak, şeref ve gurur hisleri ile yuvalarına dönmeye başlamış olan evlatlarımızı sevgi ve hürmetle tekrar selamlarım."

Gazi Mustafa Kemal

Balkan Savaşı, Birinci Dünya Savaşı, Kurtuluş Savaşı gibi üç savaşın içinden çıkmış, on yıl sürekli savaşmış bir ordunun, bir de ayaklanmalara çağırıl-

ması, insan takatinin üstünde bir fedakârlığa zorlanması demek olduğu ortadadır. Gazi Mustafa Kemal Paşa, orduya yayımladığı bu genelgesinde, bu konuyu kelimeler dışında işliyor, buna rağmen vatandaşın görevi, çağrılara zaman yitirmeksizin koşmasıdır, diyor... Askerin yorgunluğunu, on yılı aşkın bir zamandan beri sınırdan sınıra savaşarak koştuğunu, bütün bu ölüm-kalım dönemeçlerinde yok, yoksul yaşadığını; hatta doğru dürüst, karnını bile duyuramadığını düşünecek olursak, -istiklal mahkemelerinin ölüm fermanlarına rağmen- silah altına koşmak, gerçekten fazilettir!.. Hele karşınızda şaşacağınız insan sizden biri ise, üstelik bu insan, sizin de uğruna can verdiğiniz din isteği ile başkaldırmış ise, parmağınızın tetiğe basması yalnız yüksek idrakinizin belgesi olabilir. Türk milletinin seciye kurmasında bu sağlamlık her zaman var olmuştur.

İSTİKLAL MAHKEMESİ KARARLARI

İstiklal Mahkemesi'ndeki duruşmalar sırasında, ayaklanma hareketinin, İngiliz altını ile beslendiği iddiası ortaya atılmış ise de, bunu belgeleyecek hiçbir ifade ve vesikaya rastlanmamıştır. 14 Mayıstan 24 Mayıs'a kadar süren 16 günlük zaman dilimi

içinde özellikle bu konu üzerinde durulmuş, fakat dışardan para ve malzeme yardımı gördükleri ispatlanamamıştır.

Şark İstiklal Mahkemesi, isyancıları ikiye bölerek yargılamıştır. 14 Mayıs'tan 24 Mayıs'a kadar süren duruşmalara: Seyit Abdülkadir, Seyit Ahmet, Kemal Fevzi, Kör Sadi, Hoca Askerî ve Avukat Hacı Ahmet, Cemil Paşazade Ahmet, İlyas ve Nafiz, Nakîp Bekir Sıtkı alınmış, soruşturulmuş, duruşmaları karara bağlanmıştır.

Yargı sonunda varılan kanaate göre: Seyit Abdülkadir, Seyit Ahmet, Kemal Fevzi, Kör Sadi, Hoca Askerî ve Avukat Hacı Ahmet'in idamları; Cemil Paşazade Ahmet, İlyas ve Nafiz'in ve bunların dört adamının beraatleri, Nakip Berir Sıtkı'nın Şeyh Sait ile birlikte muhakeme edilmesi için, mahkemenin ikinci safhasına aktarılması karara bağlanmıştır.

Mahkemenin birinci safhasında verilen idam cezaları infaz edilmiş, ikinci safha kararlarının verilmesi daha sonraya ertelenmiştir.

Mahkemenin ikinci safhası, Şeyh Sait ve en yakın arkadaşlarını kapsıyordu. Duruşmalar, 26 Mayıs'ta başladı. Aralıksız 27 Hazirana kadar sürdü. Yargı sonunda: Şeyh Sait, Şeyh Abdullah, Şeyh Şe-

rif, Fakih Hasan, Şeyh İbrahim, Şeyh Hasan, Şeyh Ali, Şeyh Celal, Manilli Salim, Madenli Kadri, Şeyh Şemseddin, “Genç” tahrirat kâtibi Tahir, Bucak Müdürü Tayyip ve yardımcılarında 29 kişinin idamına karar verildi ve yerine getirildi...

SORGULAMADA ŞEYH SAİT:

Şark İstiklal Mahkemesi Bıvcısı Süreyya Orgeevren’in DÜNYA gazetesinin 14 Nisan-27 Temmuz 1957 günlerinde yayımladığı hatıralarından devşirelim... Şeyh Sait’e soruluyor:

Diyarbakır’ı nasıl alacaktınız?..

- Elimizde top var idiyse de kullanan yoktu. Esasen tüfeğimiz, cephanemiz de azdı. Belki içeriden bize taraftar çıkar ümidi ile bu akıl ileri sürüldü.

- Diyarbakır alındıktan sonra ne yapacak ve nereye gidecektiniz?

- Diyarbakır’ı aldıktan sonra hükûmetle muharebe edecek ve şeriatı isteyecek ve kabulü hâlinde raiyyesi (vatandaşı) olacaktık...

- Diyarbakır’a fazla ehemmiyet vermenizin sebebi ne idi?..

- Kadr-i ilahî bu tarafa düşürdü.

- Size tâbi olanlar arasında geçen bir söz vardır; o da: Diyarbakır'ı aldıktan sonra Şeyh Efendi Cizre üzerinden İngilizlerle temas edecek ve muavenet (yardım) temin edecektir. Bu nasıldı?..

HALK ŞERİATA RAZI DEĞİL

- Böyle bir şeyden haberim yoktur. Bilsem, söylerim. Allahu Teala'nın kaderi, beni bu çeşide düşürdü. Muvaffak olamadı ve şimdi anladığıma göre, muvaffak olsaydık, bu ahali (halk) ile bir şey olamazdı. Bu vaziyetti... Çünkü ahaliden (halktan) sıdkım sıyrıldı. Şeriata razı olan ahali kalmamıştır.

Bir mektupta “Türkler ve düşmanlar” gibi tabirler kullanan Şeyh Sait'e nasıl olup da bu deyimleri kullanmış bulunduğunu, kendisinin din ve şariat davası ile ayaklanmış olduğunu söylerken, Müslüman ve kardeş olanları “Türk” ve “Kürt” diye neden ayırdığını işaretten sonra, öyle bir zihniyetle hareket eden bir şahsın Müslümanları birbirinden farklı ve ayrı görmesi ve Türkleri düşman diye kabul etmesi mümkün ve caiz olmayacağına göre, bu fikir ve zihniyetine ne diyeceği sorulduğunda şu cevabı verdi:

- Mektubun altındaki imza benimdir. Fakat yazısı ve kâtibi, liseli Bilal Efendi mahdumu Fehmi'ye aittir.

- İsyanın sebepleri nelerdir?..

- Kıyamımızın sebebi, şariat meselesidir. Bir de Şebilü'r-Reşad'ın yazdıkları hiddetimizi arttırdı. Bizi, teşvik ediyordu. İmam, şariat ahkâmını icra etmezse, -dedim- bu, isyanının cevazına delildir. Vaktaki vuku buldu, işte... Şariat da "vaciptir" diyor..

- Mektuplarınızda: "Emirü'l-mücahidin" diyorsunuz. Kendi kendine "Emirü'l-mücahidin" namını alır mı bir insan?

- Önce: Emirü'l-mücahidin yazıyordum. Azameti kendime layık görmedim. Sonra: "Hâdimü'l-mücahidin" dedim ve hadim oldum.*

- Düşünmediniz mi ki, Türkiye Cumhuriyeti askerle bastırır, bizi imha ederler, diye... Bu cüreti size veren nedir?

Delilimiz yoktur. Bu kadar askeri bu hızla sevk edeceklerini zannetmiyorduk.

- Siz, bu kıyam meselesini tarihte görmüşsünüz ama; bugünle o günü birbiriyle kıyaslamışsınız ve sonra da öyle olmadığını anlamışsınız, değil mi?..

* "Emirü'l-mücahidin"ın anlamı: Savaşanların Efendisi'dir. "Hâdimü'l-mücahidin"ın anlamı: Savaşanların Hizmetçisi'dir.

- Bize sorsaydılar: “Niçin isyan ediyorsunuz?” deselerdi; biz de söyledik. Onlar da kısmen kabul ederlerdi. Biz de müteşekkîr kalırdık... Evvelce düşünseydik, daha iyi olurdu.

- Senin medresen var mıydı?.. Medresede sen mi hocalık ederdin. Medresen kapandı mı?..

- Medresem vardı, müderrisim vardı, kapandı. Resmen kapattılar!

- Siz, yalnız Kürtlerle mi iş görmek istiyordunuz?.. Eğin taraflarında Türkler ve büyük adamlar var. Onlarla neden muhabere, iş birliği yapmıyorsunuz?..

- Eğin tarafına, Ergani'ye gittim. Türkleri de davet ettim. “Dinimize çalışalım” diyordum.

- Onlar, sizinle beraber isyan ettiler mi?..

- Tutan, tutuyordu; tutmayan da tutmuyordu sözümü...

- Ergani'den kimler vardı?..

- Şevki Efendi, Hamit Ağa, Naci Hüsnü Efendi vardı. Türk'tüler.

“Yer yer dolaşarak teşkilat kuran Şeyh Sait, kendisine (Türkler tarafından) iki yıl önce isyandan bahsedildiğini, bir hükûmet teşkili için ittifak teklif bulunduğunu söyledi.”

TEOLOJİK TOPLUMDAN, LIBERAL TOPLUMA

Sorulan sorular ve alınan karşılıklar, bugün de bizi derin, derin düşündürmelidir. Teolojik toplumdaki, liberal topluma geçişin, hem güçlüğü, hem riskleri bu soru ve karşılıklarda yatmaktadır. Bu İstiklal Mahkemesi'nin savcısı Süreyya Örgüevren'in kaleminden, belki de İstiklal Mahkemesi zabıtlarından aynen alınan bu satırlar, o günkü toplumun fikir ve aksiyon yapısını bütün çıplaklığı ile belirliyor. Şeyh Sait, devlete başkaldırmış değildir; devletin, şariat düzeninden çağdaş toplum düzenine geçişinden rahatsızdır; dinin elden gittiğine inanarak ayaklanmış; istediği "bağımsızlık" değil, eskiye dönüştür! Nitekim İstiklal Mahkemesi Hâkimi Şeyh Sait'e: "İsyanın sebepleri nedir?" diye sorunca, tek bir sebep ileri sürülüyor: "Kıyamımızın sebebi, şariat meselesidir"

Ne kadar gariptir ki, 1960 yılında, eskilerin şariat titizliği, komünist titizliğine dönüşerek muhalefeti beslemeye devam etmiştir. Yani: Güneydoğu Anadolu -İkinci Sultan Abdülhamit dönemi bir kenara çekilirse- İkinci Mahmut'tan bu yana 180 yıldır, kendisini yöneten devlete değil *devletin yönetim biçimine* karşı olmuştur. Şeriattan Marksizme kadar

uzanan Güneydoğu Anadolu insanları, hiçbir zaman çağdaş çizgiyi tutamamış, hiçbir zaman, çağdaş çizgiyi yakalamaya çalışan Türk Devleti ile uyuşamamıştır! Dün, şariat istiyordu; bugün Marksist yönetim için güneydoğu dağlarında can veriyor!..

Güneydoğu isteklerinde bir yenilik de, bağımsız bir Kürt devleti hevesine kapılmalarıdır. Bundan önce, devletten kopmayı düşünmezlerken, sadece kendi idrak seviyelerinde devleti tutmak hevesi uğruna ayaklanırlarken; 1960 askerî darbesinden sonra; tatalım 1968'de MDD (Millî Demokratik Devrim) özellikle Kürt kökenli gençler tarafından kurulmuş ve yaşatılmıştır!

"Kürt Sorunu" toplumda böyle yüzdürülmüş, teorik bir fantezi gibi -hem Kürtler hem Türkler arasında- tartışılmaya başlanılmıştır. PKK'nın temeli, MDD'dir! PKK da, MDD gibi, Marksist ve Leninisttir. Her iki kuruluş da, Türkiye'yi kapsayan Marksist-Leninist örgütlenmeden yana değil; sadece Güneydoğu'yu kapsayan bölgede Marksist-Leninist bir örgütlenmeden yanadır!.. Türkiye'den kopma fikri, bu fikir saksısı içinde büyütülmüştür.

Bugün bu illegal örgütler, legale geçmek için çaba harcıyorlar ve bunda başarı da gösteriyorlar.

Bu örgütler, *Dergi* ve *Gazete*'ye dönüşmüşlerdir. Elbette dergi ve gazetenin okuyucuları vardır: Bunlar da örgütlenebilirler... Örgütleniyorlar... Böylece, basın haklarından yararlanılarak "Dernekler Kanunu", "Ceza Kanunu" aşılabilmektedir. Bugün, masum Türk vatandaşı görünerek; Güneydoğu'nun bağımsızlığından yana ağırlık koymak -fikir özgürlüğü köprüsünden geçerek-kolaylaşmıştır. Bugün Türkiye'de, *Hürriyetlerin suiistimali*, *İnsan Hakları* kılıfı içinde "*Doğal Hak*" hâline gelmiştir!

SUÇ VE CEZADA ADALET

"Adaletin kestiği parmak acımaz" denilmiştir; cezasız suç olmaz! Sen birisine haksız bir şey yapmışsan, o "birisi" adına devlet sizi cezalandıracaktır! Ancak bu cezalandırmanın "adaletli" olması şarttır. Devlet, vatandaşı cezalandırır ama vatandaşından intikam almaz!

Oysa Şeyh Sait ayaklanmasına bakan İstiklal Mahkemesi Başkanı Mazhar Müfit Kansu duruşmalar sonunda yaptığı konuşma ile Mahkeme Reisi'nin tarafsız olması prensibini zedelemiş ve gelecekte birçok ayaklanmaların tohumunu ekmiştir. Mazhar

Müfit Kansu; kararlar, suçluların yüzüne karşı okunduktan sonra şöyle konuşuyor:

“Kiminiz hasis, şahsi çıkarlarınıza bir zümreyi alet; kiminiz yabancı kışkırtmasını ve siyasi harisleri rehber edinerek hepiniz, bir noktaya, yani ‘Bağımsız Kürdistan Teşkili’ noktasına doğru yürüdünüz. Senelerden beri düşündüğünüz ve tertiplediğiniz genel ayaklanmayı yaparak bu bölgeyi ateş içinde bıraktınız!.. Cumhuriyet Hükûmeti’nin kesin hareketi, ordusunun öldürücü darbeleri ile irticanız ve ayaklanmanız yok edildi. Ve hepiniz yakalanarak hesap vermek üzere adalet huzuruna çıkarıldınız.

Herkes bilmelidir ki, genç Cumhuriyet Hükûmeti, kışkırtıcılık, irtica ve her türlü lanetli faaliyetlere kesin biçimde göz yummayacağı gibi, hatta kesin tedbirleri sayesinde bu gibi eşkıya hareketlerine yol vermeyecektir.

Senelerden beri şeyhlerin, beylerin, ağaların baskısı altında sömürülen, eriyen, inleyen bu bölgenin zavallı halkı; artık sizin kışkırtıcılığınızdan, kötülüğünüzden kurtulup yürüyerek refah ve saadet içinde yaşayacaktır. Siz de döktüğünüz kanların,

söndürdüğünüz ocakların cezasını adalet sehpasında hayatınızla ödeyerek hesap vereceksiniz. İşte cumhuriyetin sert, fakat âdil kanunlarının hükmü budur!.. Mahkumları götürün!..”

Sonra bu konuşma, birçok eklemeler, tahriflerle, Türk-Kürt kavgasının temelini oluşturacak, Şeyh Sait İsyanı'nın bastırılması, ayaklanmaların sonu olacağına, yeni ayaklanmaların gerekçesi hâline dönüşmüştür. Aynı yıl da, intikam ayaklanmaları başlamıştır.

ŞEMDİNLİ AYAKLANMASI (1925)

Şeyh Sait Ayaklanması bitti ama Kürt ayaklanmaları birbiri peşinden sürüp gitti. 1925'te iki ayaklanma, 1924'de yedi ayaklanma!.. Ayaklanmaların biri bastırılıyor, öteki patlıyor. Çoğu zaman bir kaç ayaklanma ile uğraşmak gerekiyor. Ayaklanmaların çoğunda gerekçe: İntikam!..

Şemdinli şeyhlerinden Seyit Abdülkadir, Şeyh Sait isyanında asılmıştı. Oğlu Seyit Abdullah, babasının intikamını hükûmetten almaya yemin etmişti. 1924 baharında İstanbul'dan Şemdinli'ye geldi ve burada, amcaoğlu Şeyh Muhlis ile buluştu.

İki amcazade, intikam düşüncesinde uyuşuyorlar: Daha sonra da bunlara Seyit Taha adlı biri katılıyor! Bunlar, Beytüşşebab ilçesinde kendilerine taraftarlar buldular; özellikle Gerdi aşiretinin tam desteğini sağladılar.

Tarihte çok oynanan bir oyunu yeniden sahneye koydular ve 6. Hudut Taburu subaylarını, köylelerinde şölene davet ettiler! Yenilip içilecek, devletin selametine ve afiyetine dua edilecekti.

Talihsiz altı subay, şölen günü köye geldiler... Üsteğmen Bekir Sıtkı, annesi ve eşini de beraberinde şölene getirmişti! Sofra kurulmuş, kuzular çevrilmiş ve güzel kokular iştahları kamçılamaya başlamıştı. Konuklar, sofraya buyur edildiler. Herkes taze kuzu etine hevesle uzandığı bir sırada, köşe başlarına sinip saklanmış silahlı adamlar, hücum ettiler ve hepsini yakaladılar. Hudut Taburu, artık başsız kalmıştı. Seyit Abdullah yardımcılarını yanına alıp Şemdinli'ye hareket etti ve başsız kalan Hudut Taburu'nu kolayca ele geçirdi.

İsyan başlamıştı!..

İsyan, hükûmetçe duyuldu. Hemen Albay Ruşen ve Albay Fuat komutasında iki piyade alayı yola çıktı. Nevşehir, Şemdinli, Oramer, Çalçukurca,

Beytüşşebab yörelerinde ölüm kol geziyordu. Şeytan köyünde esir ettikleri altı subayı merhametsizce öldüren Seyit Abdullah, iki piyade alayının ölüm kusarak üstüne geldiğini işte bu sırada öğrendi! Babasının akıbetine düşmek istemiyordu. Üstelik babasının intikamını da -kendi düşüncesine göre- zaten almıştı. Atalarının başını Irak sınırına çevirip mahmuzladı. Yandaşlarına:

“Meraklanmayın” dedi, “kaçak değiliz. Şemdinli’ye ikinci baskını yapacağız.”

Fakat her zaman, hesaba alınamayan bazı olaylar, oyunu bozarlar: Bu hareketin içinde de böyle bir olay oldu ve Seyit Abdullah’tan yana olan Gerdi aşiretinden adı açıklanmayan biri, bu “Baskın Haberi”ni Şemdinli Jandarma Bölük Komutanı’na fısıldadı. Bölük Komutanı Hilmi, hemen kasabayı boşalttı. 4. 5. 6. Seyyar Jandarma taburlarını uyardı; Yüksekova’lı Casim, Doskili Tahir komutasında 150 kişilik takviye milis kuvveti hazırladı.

Seyit Abdullah, kaçak Yüzbaşı İhsan Nuri, Seyit Muslih’in kuvvetleri Şemdinli’ye geldikleri zaman, kendilerini böyle bir sürprizin karşısında buldular. Seyit Abdullah’ın komutasında şehri kuşatan 600 kişilik Gerdi aşireti, dönüp dağlara çekilmek zorunda kaldı.

REŞKOTAN VE REMAN AYAKLANMASI

Reşkotan ve Reman aşiretleri, 1925 yılının 7 Ağustos günü hükûmet kuvvetlerine başkaldırmalardı. Çünkü hükûmet kuvvetleri, bu aşiretlerde silah araması yapmak istiyordu. Bu istek için de bir sebep yoktu.

Aşiretler, bu isteğe direndiler ve isyan patladı. İsyan bölgesine 41. Tümen gönderildi. Ayaklananların çoğu öldürüldü, bazıları yakalandı, başkaldırı söndü.

Eruh kahvesine, başında hiç görmedikleri bir başlıkla bir yabancı girmişti. Kahve halkı, gelen ko-

nuğun kim olduğunu öğrenmeye çalışıyordu. Çünkü gelen adamın başında siyah bir şapka vardı. Adam Ankara'dan gelmişti. Memurdu!.. Çayını yudumluyor, yakında herkesin, başındaki gibi bir şapka ile gezeceğini anlatıyordu...

Bu sırada, ağa soyundan Misto Halil ile Yusuf kardeşler kahveye girdiler. Yabancıya sordular:

- Bu başındaki nedir, beyefendi...
- Şapka.
- Ee...
- Ee'si, yakında sizler de bundan giyeceksiniz...
- Kim demiş onu?..
- Ankara diyor, Ankara...

İki kardeş, kahveden fırladıkları gibi, babaları Eruhu Yakup Ağa'yı buldular; olup biteni bir bir anlattılar!

Yakup Ağa, öteki ağalara, şeyhlere haber verdi. Şeyhlerin ve ağaların aklı bu işe yatmamıştı. Müslüman'ın fesi, külahı, gâvurun şapkası ile değiştirilecekti. Bu daha ilk idi. İleride kimbilir daha neler icat edecekler, ne oyunlar çıkaracaklardı?..

Ankara, sırf bu sebepten ötürü bu aşiretlerin isyan ettiklerine inanmak istemiyordu ama, yine de

6. ve 18. Piyade alaylarını Pervari'ye yolladı. Durumu öğrenen Yakup Ağa ve öteki yandaşları, papucun pahalı olduğunu gördüler, kelleden olmamak için, Suriye'ye sığınmayı tercih ettiler. Yakup Ağa isyanı da böyle kapandı.

PERVARİ AYAKLANMASI (1926)

Jandarma müfrezesi, Pervari'nin Ruba köyüne geldi. Bir uzatmalı başçavuş, köylüleri çağırarak: "Köyün ağalarını, bir davadan ötürü şahitlik etmek amacıyla şehre götürmek için" geldiğini söyledi..

Köyün ağalarını jandarma şehre götürecekti!

Bu işin içinde iş vardı! El altından komşu köyde Şeyh Abdurrahman Efendi'ye haber ulaştırıldı. Kendisinden yardım isteniyordu...

Sırf bu sebepten bir hayli zaman geçtiği hâlde, ağalardan ses seda yoktu. Başçavuş sinirlendi:

- Ne susarsınız be... Nerede ağalar?..

Bir çifte sesi duyuldu, Başçavuş kanlar içinde yerde yatıyordu.

Medrese köyünden Şeyh Abdurrahman ile kardeşi Şeyh Hani, adamlarıyla birlikte Ruba köyüne yetiştiler. Bir piyade alayı da o günlerde olay yerine ulaştı: silahlar konuşmaya başladı. 17 gün sonra, ayaklananlar çoktan can vermişlerdi!

İşte ayaklanmalar, çoğu zaman bu kadar sade bir olayın anlaşılammış olduğundan kopabiliyordu. Çünkü vatandaş-devlet ilişkileri bozulmuştu. Vatandaş, devlete güvenmiyordu.

GÜYAN AYAKLANMASI

1924 yılı, ayaklananlar bakımından çok bereketlidir!..

Tam 7 ayaklanma!..

Hep bu yıla denk gelmiştir!

Bunların en büyüğü, en uzununu, en tehlikelisi Ağrı ayaklanmasıdır. Bunlar, “*Hükümete karşı*” olmaktan birleştiler ama, her birinin amacı başkaydı!

Nitekim Güyan ayaklanmasının da sebebi, bambaşka idi.

“Şeyh Sait” ayaklanmasından sonra, bazı şeyhlerin batıya “zorunlu ikamet maksadı ile gönderil-

mesi; yerine kalan şeyhleri de tedirgin ediyor ve her birinin tepesinde sallanan bu Damokles'in Kılıcı'nın bir kılın tutması da bu tedirginliği, korku ve buhran seviyesine çıkarıyordu...

Şeyh Enver'in yeni bir teklifi vardı:

- Ayaklanma alanını genişletmek!

Böylece hükûmet kuvvetlerinin de dağılmasını sağlamak!.. Bu fikrini, komşu aşiret reisleri ile şeyhlere benimsetti. Bu taktik, şimdi Çölemerik (Hakkâri) ilçesinde, Beytüşşebap'ta, Van'ın Nardüz bölgesinde uygulanıyordu.

Günay, Ertuş, Şerefhan, Jirki aşiretlerinin çıkardığı 5.000 silahlı direnişçi, Birinci Piyade Alayı'nı bir yıl uğraştırdı. Van'ın Nardüz bölgesinde, Ertuş Aşiret Reisi Lezki ve kardeşi Ebubekir, Beytüşşebap ilçesine girdiler ve bölgeyi ele geçirdiler!

Ardında Livin bölgesine de ulaştılar ve buradaki aşiretleri de kendi güçlerine kattılar.

Ateş çemberi genişliyor, böylece Şeyh Enver'in taktikleri, başarı ile yürütülüyordu.

Şeyh Enver, kendi kuvvetleriyle Beytüşşebap ilçesine girdi; memurları, Bölge Komutanı Yüzbaşı Nuri'yi esir aldı ve ilçeyi terk ederken de iki hudut taburunu yok etti!

Birinci Piyade Alayı, Seyhan bölgesinde geceleyecekti. Tepelere gerektiği kadar gözcü koymamış olacaklar ki, Şeyh Enver'in baskınına uğradılar. Şeyh Enver'in güçleri, sabaha kadar Piyade Alayı'nı yaylım ateşi altında tuttu. Gün ağardığı zaman, manzara korkunçtu:

Alay; insan, malzeme ve silah bakımından büyük kayıplar vermişti!

Daha sonra bu baskını düzenleyenler, başka isyanlara da katılacaklar, yakalanacaklar ve cezalarını görecektlerdi. Fakat *Çölemerik* baskını -her iki taraf için de- unutulmayacaktı!..

HACO AYAKLANMASI (1926)

Kürtlerin en büyük korkusu; “Zorunlu Batı Göçü” idi.

Şeyh Sait ayaklanmasından bu yana, bir gün Jandarma kapına dayanıyor: “*Hadi Haco, Batıya!*.” deyiveriyordu!

Doğuda doğup yaşamış, çoluk çocuk sahibi olmuş insan için “Batı göçü”, ölümden beterdi!

Şiği Haco, Şeyh Sait asıllı beri, her gün kendisinin batıya göç ettirilmesini bekliyordu. Bir gün beklemekten o kadar sinirleri bozuldu ki, “Ben Ankara’dan haber bekleyeceğime, Ankara benden ha-

ber alsın” dedi ve çevredeki Heverki aşireti beyleri . Çello ve kardeşleri ile anlaştı ve “Ankara’ya haber gönderdik” anlamında ayaklandı!..

1926 Martında açılan bu isyan bayrağı, 41. Tümen’in bölgeye girmesi ile yelsiz kaldı; pörsüdü, söndü.. Şiği Haco, oğulları ve yakınları ile Suriye’ye çekildi gitti.

KOÇUŞAĞI AYAKLANMASI

Koçuşığı, büyük bir aşiret!..

Şeyh Sait Ayaklanması ve verdiği sonuçtan tedirgin.

Kendisini güvende görmüyor. Üstelik Şeyh Sait ile birlikte dağa çıkanların bir bölümü de aşiretten! Vergi vermemekle küskünlüğünü açıklamış oluyor.

Dış mihraklarla da ilişkisi olduğu söylenmekte ise de, aslı astarı bilinmiyor. Çevreden biraz silah tedarik etmişler. Birden ayaklanıyorlar! Önce, komşu aşiretin yayladaki koyunlarına el koyuyorlar.

Çünkü, çevre aşiretlerini birlikte başkaldırmaya ikna edemiyorlar!

İşte bu durumda, Elazığ ve Bavasi Komutanı Albay Mustafa Muğlalı görevlendirilir!..

Mustafa Muğlalı, Koçuşığı Aşireti'nin tedirgin ettiği, küçük Kürt aşiretlerini yanma alır. Böylece sağladığı milis kuvvetleri ile jandarma birlikleri harekete geçerler?

İlk ağızda, Gözerek köyünü isyancılardan temizlerler. Ama, 7 Ekim gecesi, isyancılar, 3. Taburu basarlar ve çatışma başlar. Sabaha kadar süren silahlı çatışma sonunda isyancılar dağlara çekilirler.

İpin ucu ele geçmiştir; isyancılar, sığındıkları vadide uçaklar, makinelî tüfeklerle eritilmektedir.

İsyancılara teslim süresi tanınır. Teslim olmayanlar, imha edilecektir!

İsyancılar, kırık bozuk silahları getirerek teslim olmuş görünürler. Maksatları, zaman kazanmaktır! Aşirette 1.700 silahlı savaşçı vardır. Bunlarla bir baskın düşünülmektedir!

Ayaklanma, artık genişlemeye başlamıştır: Ovacık, Çemişkezek, Erkek, Amutka, Beylan ve Yılan Dağı çevresinde çetin vuruşmalar olur. Sonunda

bölge 7. Kolordu birlikleri tarafından kuşatılır ve temizlenir. Çok şiddetli çarpışmalar olur. Çünkü aşiret için, ölüm kalım davasıdır!..

Ayaklanmanın bastırılması sırasında 1 subay, 35 er şehit olmuş ve 2 subay, 65 er de yaralanmıştır.

Bizim tarihlerimiz, bu ayaklanmaları sudan sebeplere bağlarlar... Fakat hiçbir topluluğun, ecdat yadigârı doğup büyüdüğü toprakları bırakıp, yabancı bir ülkeye göçü göze alamayacağına göre; *yüzeysel sebeplerin* yanı sıra, *derin sebeplerin*, de olması lazım gelir!

Fakat yazık ki bu sebepleri tarihlerimizde bulamıyoruz. *Hakkâri-Beytüşşebap Ayaklanması*, 5.000 atlı eşekli, yayan yapıldak insanın Türkiye'den kaçışı ve Irak sınırından içerilere sığınaşdır!..

Livinli İsmail Ağa, Nardüzlü Lezki ve kardeşi Ebubekir ile birleşmiş, Jirki, Gevdan, Güyan ve Mahmuran aşiretlerinden topladığı 5.000 kişilik kuvvetle 16 Şubatta Hakkâri ve Beytüşşebap'ı basmış, yağmalamıştı.

Bunun üzerine 4. Jandarma Alayı, Hakkâri'ye hareket emrini aldı. Binbaşı Abdullah -bir aşiret reisi olan- Kerim Zeydan'a haber göndererek yardım

istedi. Kerim Zeydan, hemen yardıma koştu. Kuvvetler birleştiler!

Bunun üzerine 4. Seyyar Jandarma Alayı, Hak-kari'ye hareket emrini aldı...

Livinli İsmail Ağa, müttefikleri ile de görüşerek durumu değerlendirdi. Koca bir jandarma alayı ile Kerim Zeydan'ın aşireti vuruşacaktı. Ya onlar yeneceklerdi, ya kendisi ama, kendi milleti kırılacaktı?.. Kendi yense ne olacak... Daha büyük bir ordu gelip kendisini yenmeyecek mi?.. Kararını verdi: Irak'a sığınacaktı.

Ertesi sabah, 5.000 kişilik muazzam bir göç, Irak sınırını geçmiş ve ülkenin ilerisine doğru yol almaktaydı.

AĞRI AYAKLANMASI (1926)

1924 yılı içerisinde yapılan başkaldırıların en büyüğü, en uzununu, Ağrı Ayaklanması'dır.

16 Mayıs 1926'da başladı, dört yıl, kısa aralıklarla sürdü!

Bu ayaklanmanın içinde, Rus, İngiliz, Fransız parmağı olduğu sonradan ortaya çıkmıştır. Çünkü ayaklanmanın destekçisi, bu devletlerin destekleriyle kurulmuş bulunan HOY-BUN Cemiyeti'dir. HOY-BUN, yâni, *Kürt-Ermeni İş Birliği Cemiyeti!*

Şeyh Sait İsyanı ve idamlardan sonra, Celalli, Hasenen, Cibra ve Hayderan aşiretleri ileri gelenle-

ri, bir araya geldiler ve “*durum muhakemesi*” yaptılar: Şimdi ne olacaktı? Şeyh Sait ve en nüfuzlu aşiret reisleri ve şeyhleri asılmış, aşiretleri paramparça olmuştu! Bundan sonra, hükûmete güvenilemezdi. Hayatlarını sürdürebilmek için, devletten uzak, “*kapalı bir toplum*” hâlinde bulunmaktan başka çare göremiyorlardı. Ağrı Dağı’na sığındılar ve eteklerini de kontrolleri altına aldılar.

Bu dağa hükûmet kuvvetleri gelmez, onlar da dağdan aşağı inmezlerdi!

Fakat bu insanlar, kısa bir zaman sonra, *HOY-BUN Cemiyeti’nin* eline düşmekten kurtulamadı.

Dağlarda sürgit yaşanamazdı. Oysa, yaşamak da gerekti! Şanlı suyunun ve gölünün kuzeyi, Çengel Geçidi’nin doğusu, Ahuri’nin kuzeyi ve İran sınırının arasında yaşanabilir bir alan vardı. Bu alan, isyan bölgesi oldu ve merkezi de Ağrı Dağı idi. Yüzbaşı İhsan Nuri ile Ermeni Zilan, *HOY-BUN Cemiyeti’nin* emri ile Ağrı Dağı’na gitti ve orada İbrahim Hasso, Biro Telli ve Yusuf Tayo komutasındaki kuvvetleri, askerî eğitim aldılar!

Bu arada *HOY-BUN*, İngilizlerden sağladığı bir telsiz şebekesi ile bir matbaayı, Ağrı Dağı’na göndererek, İhsan Nuri’nin emrine verdi. Bu matbaa ma-

kinesi ile Ağrı Dağı'nda: GAZİYA VELAT (Vatanın Çağrısı) adlı bir gazete çıkardı. Gazete, bölge halkını hükûmet aleyhine tahrik ediyordu.

Ağrı Dağı'nda yürütülen bu faaliyetlerin yanı sıra, HOY-BUN Cemiyeti de AĞIR DİBARİNA (Ağrı, Ateş Yağdınıyor), adlı bir bülten çıkararak emperyalist devletlerin Ağrı'daki ayaklanmaya destek olmaları sağlanmak isteniyordu!

AYAKLANDILAR

Hazırlıklar tamamlandı. İş, bombanın fitilini ateşlemeye kalmıştı. Tuyus Tayo'nun yönettiği bir isyancı grup, Doğu Beyazıt'ın bir köyünden hayvan ve öteberi çaldılar ve Ağrı'ya çekildiler! Artık ayaklanma başlayabilirdi. Jandarma nasıl olsa çalıntıların peşine düşecek, Ağrı'ya dayanacak, onlar da ateşle karşılık verince, isyan başlamış olacaktı... Nitekim öyle oldu.

16 Mayıs günü, bir Jandarma Alayı, bu hırsız makulesinin hakkından gelmek için, Ağrı'ya tırmandı. Sıcak temas başladı. Vuruşmanın sonuç getirecek noktasında, alayın sağından, Serdar Bulak yönünden bir isyancı güç vuruşmaya girdi. Bunlar, Kızılbaş aşiretleri idi ve İran'dan geliyorlardı! Sekiz saat çarpıştılar.

İki yandan ateş yiyen alay, sabaha karşı perişan bir biçimde Doğu Beyazıt'a çekilebildi.

İran yönünden gelen Kızılbaşları, İngilizler, en yeni silahlarla donatmışlardı!..

Bu jandarma-isyancı çarpışmaları, aylarca Ağrı Dağı çevresinde sürdü. İsyancılar, sıkıştıkça İran sınırını aşıyorlar; sonra, elverişli ortamlarda dönüp Jandarma birliklerine saldırıyorlardı.

İran kökenli aşiretlerin başında "İbrahim Hasso" ve "Biro Telli" vardı. Yedi aşiretten oluşan büyücek bir kuvvetin başında idi. Kendisine, Yüzbaşı İhsan Nuri ile Ermeni Zilan kurmaylık ediyordu.

Ayakanma, dış destekli idi ve şimdiye kadar yapılanların hepsinden büyüktü. Hükûmet kuvvetleri de aynı ölçüde büyütüldü. Öyle bir zaman seçildi ki, Ağrı Dağı eteklerindeki tepeler, İran sınırından sızan kuvvetler erişmeden ele geçirilecek; sonra Şeyh Mirza köyü yönüne kayarak, isyancıları temizleyecekti. Öyle de oldu. Bozguna uğrayan isyancılar kaçmaya başladılar.

Birçok isyancı elebaşısı yakalandı: Şimikanlı Timur, Musa Lezgi, Tosun Ağa, Halit Ağa, Ali Aksu bunlar arasındaydı.

Yüzbaşı İhsan Nuri ile Ermeni Zilan, yine kaçmışlardı!..

İngiltere, Fransa, Rusya ve İran tarafından desteklenen bu ayaklanma, Batı'nın genç Türkiye Cumhuriyeti'ni ilk ciddi sınaması; hatta "devirme" denemesidir!

Başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Bunun çeşitli belgeleri, belirtileri vardır.

İşte birkaçı:

İngiliz ajanı İhsan Nuri, Ağrı Ayaklanması'nı başlatır başlatmaz, ortalıktan çekildi; çünkü onun görevi, "İsyanı başlatmak" idi. İran'a geçti; orada Şah Rıza Pehlevi'nin hizmetine girdi ve şahın emri ile, 1955 yılında Tahran'da Farsça olarak yayımlanacak: "Kürtlerin Asıllarının Tarihi"ni yazdı. İhsan Nuri, bu kitapta Kürtleri, İranlılarla aynı soydan göstermektedir.

AYAKLANMAYI DÜNYA İZLİYOR

Ağrı Ayaklanması'nın yabancı basındaki yansımalarına gelince:

"Grarus Zeitung" Almanya/11 Ekim 1930

1- Kürtler, İngiliz memurları tarafından teşvik edilmiş; silah, malzeme ve para yardımı yapılmıştır.

2- İngiliz Basını, Milletler Cemiyeti'nin (Cemiyet-i Akvam) müdahalesi için çalışmıştır.

3- İranlılar, isyana yardım etmişlerdir.

4- İsyanın Gayesi:

a- Türkiye ile Rusya arasına bir tampon devlet sokmak...

b- Türkiye iktisadını zayıf düşürmek.

c- Türkiye'yi amansız bırakıp İngiltere ile anlaşmaya zorlamak.

5- Doğu petrollerinden yararlanmak için, Kürtleri elde tutmak...

6- Kürtlere her çeşit silah verip, gerektiğinde İngiliz çıkarları için Kürt kanı döktürmek...

"Fethel Arap" Gazetesi / 21 Ekim 1930

"... Kürtler ezildiler... Onları ateşe sürenler için, Türkler, ya da Kürtler ezilsin, hiç önemi yok! Türkler de bu başarıları ile övünmezler; çünkü ölen kardeşleridir.

Kürtler, her hâlde iyi ders aldı. Gördüler ki yabancı vaatleri bir yere kadar gider; felaket baş gösterince, hemen ortadan siliniverirler.

Bu harekette Ermenilerin rolü büyüktür. Kürtler unutmasınlar ki, şerefli Türk tarihinden ayrılal-

rak yabancı boyunduruğuna girmek, gaflet ve zillettir.”

“*El Kabis*” Gazetesi / 21 Ekim 1930

“Yabancı vaatlerine aldanarak Türkler aleyhine ayaklananların hâli meydanda... Bizi Türkiye’den büsbütün ayırmak için istismarcılar, Suriye-Türk sınırına Ermenileri yığıyorlar.. Fakat bu iki millet, (Türkler ve Suriyeliler) elbet ittifak edecektir.”

“*Elifba*” Gazetesi

“Türklerle ilişkilerini kesenler, derhal Ecnebi lokması olmuşlardır. Teşvikçilerin ‘Cemiyet-i Akvam’ (Birleşmiş Milletler) diye ortaya attıkları teşekkül, bir seraptan ibarettir.”

“*Sehed*” Gazetesi / 7 Aralık 1930

(Bu gazete İran kökenlidir)

“... Araplar derler ki: Akıllı bir adam, akrebin deliğine iki defa parmağını sormaz. Hâlbuki Türkler, aynı delikte, kendilerini kaç defa zehirlettiler.”

Ağrı Ayaklanması, Batı’nın Türkiye’yi ne ilk ne de son sınamasıdır. Batı’nın Türkiye için samimi düşüncesini merak edenler, “*Mondros Mütarekesi*” hükümlerine bakmalıdırlar. Bu mütarekenin üstünden -satırların yazıldığı sırada- seksen iki yıl geçmiş, fakat hiçbir şey değişmemiştir. Aslanın hücu-

muna uğrayan mandalar bile sırt sırta verirler de kendilerini savunurlar... Türkiye için, sürekli çıkar yol, BİRLEŞMEK, BÜTÜNLEŞMEK'tir.

BİCAK AYAKLANMASI (1927)

Şeyh Sait Ayaklanması'ndan sağ kurtulan 2.500 kadar Kürt, Ağrı Dağı'nın sayısız mağaralarına, kuru dere yataklarına sığınmış yaşıyorlardı. Seyyar Jandarma Alayı'ndan bir tabur, yerden havadan bölgeyi karış karış taradı, fakat bu insanları bulamadılar.

Jandarmalar kendilerini bulamayınca, isyancılara güven geldi, düze indiler; vuruşmalarını düzde sürdürmeye başladılar!

7 Ekim 1920'de 7. Kolordu Komutanlığı, isyancıları temizlemek görevini aldı.

Bir ay süren korkunç boğuşma böylece başlamış oldu. Doğudan, kuzeyden, batıdan kuşatmaya düşmüş bu insanlar, öldüler, ama sonuna kadar direndiler! Murat Suyu kan aktı. İki bin isyancı öldürülmüştü!

ZILANLI RESUL AĞA AYAKLANMASI (1928)

Bölge, devletten o kadar korkmuş, ürkmüştü ki; bir tanıdığın bilgisine başvurmak için çıkarılmış bir mahkeme davetiyesi, ya da bir ihbar üzerine kesilmiş bir tutuklama kararı, *ayaklanma* ile son buluyordu! Zılanlı Resul Ağa'nın ayaklanması da böyledir!..

Mahkeme, şahitlik etmek için mahkemeye gelmeyen Resul Ağa ve kardeşi için, tutuklanarak getirilmesi kararını çıkarmıştı. Kararı icraya jandarma görevliydi. İki jandarma eri köye gelip (Güveşli Köyü), Resul Ağa ve kardeşinin tutuklanarak mahke-

meye götürüleceğini söyler söylemez, Resul ve Ağıt kardeşler silaha sarıldılar. Ayaklanma başladı. 1. ve 10. seyyar jandarma alayları isyanı bastırmakla görevlenince, çatışma başladı. İki ay her iki taraf kan döktü. Sonunda Resul ve Ağıt kardeşler İran sınırını geçerek kaçtılar.

ZEYLAN BAŞ KALDIRISI (1928)

Zeylan Başkaldırısı, ilk kez “*Kürt Muhtariyeti*” isteği ve “*Ermeni Devleti*” kurulması gibi çapraz isteklerle başlatıldı.

Ermeni Abraham Paşa, Ercişli Seyit Abdülvahap, Kardeşi Seyit Resul, Kör Hüseyin Paşa oğulları Mehmet ve Nadir vb. elebaşılık ediyorlardı. Van’daki Zeylan ve Celali; Muş’taki Haydaran ve Banuki aşiretleri, Siirt’teki Bakıran ve Bitlis’teki Adaman aşiretlerinden oluşan 1.500 kişilik bir kuvvet, başkaldırıyordu.

Seyyar Jandarma Taburu ile -gece ve gündüz- üç ay çarpıştılar. 18 Eylülde isyancıların hakkından gelinilmişti ama bu başarıda çevre köylerden derlenmiş 300 kişilik milis gücün de payı vardı.

Taşnak ve "HOY-BUN"cular bir *Ermeni Devleti*, Doğu'daki diğer aşiretler, *Kürt Muhtariyeti* sağlamak amacı ile *İran'dan gelen Ermeni Abraham Paşa'nın* başkanlığında Türk Devleti'ne karşı silaha sarıldığında, bir talihsiz rastlantı vardı: Bu çatışmaya: Atatürk'le birlikte Millî Mücadele'ye katılmış ve Mirliya (Tuğgeneral) rütbesini taşımış Kır Hüseyin Paşa'nın iki oğlu da katılmıştı.

Oğulları, babalarının eserini yıkmaya çalışıyorlardı!

14 elebaşının yürüttüğü ayaklanmayı bölge halkı da desteklemiş, böylece Çakırbey nahiyesi, kan ve ateşin ortasına düşmüştü. 9. Tümen Komutanlığı'nın hemen bütün güçleri, bu ayaklanmanın bastırılmasında zaman zaman kullanılmıştır.

18 Eylülde silahlar susarken, durum şöyle idi: İsyancıların bir bölümü öldürülmüş, bir bölümü tutuklanıp batı illerine sürülmüş, bazıları da -aman buldukları zaman- İran'a kaçmışlardı. Fakat ayaklanan altı aşiretin köyleri, yerle bir edilmişti!

TUTAKLI ALİ CAN AYAKLANMASI (1930)

Eşkîya Ali Can ile, Eşkîya Seyit Han, Tutak ilçesinin Esiresen köyünde bir düzen kurdular. Zeylan İsyanı'na omuz vermek için, başlarına fes geçiren 45 kişi ortalığa çıktı; bunlar şapka giymeyi redd ediyorlardı! İsyan böyle başladı!

Başlarına fes giydirdiği 45 isyancı ile Zeylan isyancılarının yardımına koşan Ali Can, o bölgede eşkıyalık eden Seyit Han ve çetesi ile birleşti; böylece gücü önce 75'e, daha sonra yüzü aşan silahlı güce dönüştü.

Dört ay jandarma ile vuruştular! Dördüncü ayın sonunda Ali Can, bir ara teslim olmayı da düşündü ve bunu, karşı tarafa duyurdu ama, sakınılmaz bir çatışmada vurulup öldü!..

Seyit Han, başladığı işi tamamlamak istiyordu. Eşkiya taktikleri ile çatışmaları sürdürdü. Köylere baskınlar düzenliyordu. İşte bu baskınlardan birinde, kendisi ve çetesinin tamamı, jandarma kurşunları ile hayatlarını yitirdiler. Su testisi, su yolunda kırılmıştı!

ORAMAR AYAKLANMASI

Çok dikkate değer, dış kaynaklı bir fitne ve silahlı saldırı...

Türk Silahlı Kuvvetleri, Ağrı'daki ayaklanmayı bastırmaya çalışırken, Silvan, Sason, Bingöl, Garzan, Muş bölgelerinde İngilizler, yeni bir ayaklanma düzenliyorlardı.

Hedef: Kürt Muhtariyeti idi.

İngiliz yardımı ile bütün doğu bölgesinin Kürt ve Ermeni devletleri kurulması hayali ile içerde ve dışarıda yaşayan Kürtler ve Ermeniler sürekli tahrik ediliyorlardı.

İran sınırından sızan bazı kuvvetler, isyancılara yardım etmek için bölgeyi altüst ediyorlardı. 500 kişilik bir güç, İran sınırından sızarak Türk topraklarına girerken, Oramâr'da da Şeyh Barzani'nin saldırmaması, her hâlde rastlantı değildi.

Oramar bölgesi, sıradan bir bölge değildi. 2.500-3.000 metreyi bulan dağlık bir arazi, sarp uçurumlar, tırmanılmaz kayalarla dolu idi! Şeyh Ahmet Barzani'nin kuvvetleri, Oramar'ın 47 kilometre doğusunda Şat Dağı eteklerine konuldu.

Molla Hüseyin, buradaki ağalarla da konuşup onları da ayaklanmaya aldıktan sonra, Oramar'daki bölüğe baskın yapmaya karar verdiler.

BAŞARISIZ BASKIN

Ama bu kararı, Oramar'daki bölük haber aldı. Şeyh Ahmet Barzani kuvvetleri, bölüğe hücum ettiler ama, şiddetli bir ateşle karşılaştıkları için geri dönmek zorunda kaldılar.

İsyancılara katılmayan Oramarlı Kasım Ağa, bütün kuvvetleri ile devlet kuvvetlerinin yanında yer aldı. Ama arazi, isyancılardan yana elverişli, ordudan yana çok elverişsizdi. İsyancılar, bölüğü mu-

hasara ettiler. 300 kişilik bir başka isyancı grup da güneyden Oramar'a saldırıyordu!

Hükûmet kuvvetlerinin bu mevzi başarısızlıkları, isyancılar tarafından kullanılıyor ve bölgeyi kendi taraflarına çekebiliyorlardı!.. Büyük aşiret reislerinden Binavikli Ahmet, Sikanlı Hacı İbrahim de ellerindeki güçlerle birlikte isyancılara katıldılar.

28 Temmuzda durum değişmeye başladı. İsyancılar, uçakla bombalandılar. Devlet silahlı güçleri, Oramar'a bir baskın düzenledi ve başardı. Böylece bölge bir soluk almış oldu. Oramar baskınında "Devlet güçleri, sadece iki ölü, dört yaralı verdi... Fakat isyancıların kaybı çok büyüktü. Devlet, isyancıları, 7. Kolordu'ya verdiği bir görevle tasfiye etti. Ayaklanmaya katılanların bir bölümü, Irak, İran, Suriye'ye kaçarak canlarını kurtarabildi.

BUBAN AYAKLANMASI (1934)

Oramar ayaklanması bastırıldıktan sonra dört yıl, hatta beş yıl tam bir huzur yaşadı. Ne ayaklanma vardı ne hükûmet kuvvetleri eşkıya kovalıyordu.

Gelgelelim hükûmet, “*Yol Vergisi*” diye bir vergi çıkarmış, herkesin adam başına üç lira vergi vermesini istiyordu!.. Doğu illerinde “*Yol Vergisi*” gerçekten gülünçtü; çünkü ne yol ne iz vardı; “*kâlûbelâ*”dan beri burada yol yapılmamıştı! Ama gelgelelim, vergi, vergi idi! Vermeyenin malı satılıp alınacak, malı da olmayan, bir hafta devlet yollarında taş kıracaktı!

Buban ayaklanması, işte bu yol vergisini vermemek için çıkarılmıştı. Buban aşiretinden Reşit, Abdülaziz, Çeçen ayaklandılar. Ama bir jandarma taburu, halkın da yardımı ile direnmeyi bastırdı. İsyanı elebaşılar ölmüş, kalanlar da batıya sürülmüşlerdi.

1935 yılının ilk aylarında *Abdülkuddüs Ayaklanması*, *Abdurrahman Ayaklanması* gibi sudan başkaldırıları hesaba almazsak, yılın en önemli başkaldırısı, SASON İSYANI'dır.

SASON İSYANI (1935)

Ahmet Haşim'in:

Yarı yoldan ziyada yerden uzak,

Yarı yoldan ziyade mana yakın

mısraları ile anlattığı yeryüzünde bir yer varsa, her hâlde o yer de Sason Dağları olmalı!

Çünkü bu dağlar, insan ayağı değmemiş, vahşi, barınılmaz, iki bin metreden üç bin metreye kadar uzanan kaya sivrilleri ve uçurumlarla örülmüş bir yerdi ve burada insanlar, dünyadan uzak yaşıyorlardı. Devletin uğramadığı bu yerlerde elbette *devlet* kavramı da yoktu!

Tütün kaçakçılığı yapıyorlardı!

Bir kaç kişi, kolcularla jandarmaların ellerine geçmişler, fakat bir kolcuyu vurup kaçmışlardı.

Bu cinayet *devletin* bu kuş konmaz yere gelmesine yol açtı!

2. Alay, 2. Seyyar Jandarma Taburu, bölgede asayiş kurmaya memur edildi.

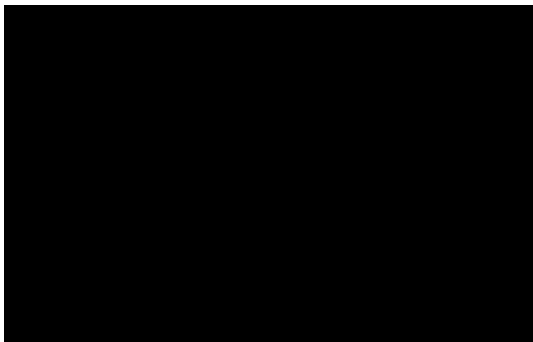
Fakat ahali, hayvan sayımına giden memurları kovdu; kaymakamı öldürdü; müftüyü yaraladı ve devlete başkaldırdı?

2. Tümen Birlikleri ayaklanmayı bastırmakla görevlendirildi. Çarpışmalarda dört sivil, bir jandarma öldü; isyancılardan 27 kişi hayatını kaybetti. İsyan bölgesi, devletçe "Yasak Bölge" ilan edildi. Halk, çoluk çocuk batıya nakledildi. Kalan isyancılar da çarpışmalarda hayatlarını kaybettiler.

DERSİM AYAKLANMASI

Dersim (Tunceli) çevresi, yıllar yılı *kaynayan topraklar* hâline gelmişti. Çeşitli dış mihraklar, bölgede cirit atıyordu. 1933-1934 yıllarında Türkiye'ye sokulan Ermeni Bogos ve Mehmet Nuri Dersimi, (Baytar Nuri namı ile tanınır) Dersim ve çevresinde iki yıla yakın çalışmalar yapmış, buralarda yaşayan sade vatandaşları devlete karşı doldurmuştu! "*HOY-BUN Cemiyeti*" ile iş birliğine girişmişler, bütün yurttaki etkileri görülen KÜRTÇÜLÜK hareketini tutuşturmuşlardı. *Kürtler ilk kez, İslami sebeplerle değil de Kürtçülük sebebini öne çıkararak ayaklanmaya hazırlanmakta idi.*

Türk Hükûmeti ve onun başında Atatürk, Hatay topraklarını Fransızların elinden kurtarmaya ve Türklerle dolu bu toprakları ülkeye katmaya çalışıyor; bu yüzden doğudaki çalışmaları izlemekle yetiniyordu. *Fransızlar Hatay, İngilizler Musul yüzünden*, doğu illerimizi karıştırıyorlar; güçlü bir ayaklanma ile *hükûmeti isteklerinden vazgeçirmeye* çalışıyorlardı.

Baskın, soygun, yağma, askerî birliklere silahlı baskın olaylarından başka, doğu illerinde cirit atan Fransız ajanları; aşiretleri kışkırtıyorlar, onlara silah ve para yardımı yaparak ayaklanmalarını sağlamaya çalışıyorlardı. Bu nedenlerle doğu, her an patlamaya hazır bir barut fıçısı hâline gelmişti!

Ankara, gelişmeleri dikkatle izlemekteydi. Doğuya, bir genel müfettişlik kurmaya karar verdi ve kurduğu Dördüncü Genel Müfettişliği'nin başına, Abdullah Alpdoğan'ı tayin etti.

21-22 Mart 1937 gecesi, Dersim'deki Kureyşan, Muş'taki Haydaran, Demenan ve Yusufhan aşiretlerinden oluşan dört bin kişilik bir kuvvet, hükûmete başkaldırdı: "Darboğaz" köprüsünü yıktı ve telefon hatlarını kesti... 80 kadar isyancı, Kalan ilçe-

sinin Pah nahiyesine girmiş; 130 kişi de Şir köyündeki askerî birliklere saldırmıştı. İsyançıların başında *Seyit Rıza* vardı.

Ayaklanma, bir buçuk yıl sürdü. İsmet İnönü'nün başbakanlığında başladı; Celal Bayar'ın başbakanlığı sırasında bitti. İnönü askerdi; savaşlar, ayaklanmalar görmüş, yönetmişti. Fakat Celal Bayar, İnönü kadar bu konuda deneyimli değildi. İsyanı çabuk bastırmak ve ehliyetini ispatlamak istiyordu. Bu yüzden en çok kan akıtılan isyan, bu isyan olmuştur.

O yıllarda bu çeşit olaylara nasıl değer verildiğini, nasıl bakıldığını anlatabilmek için; sonradan başarılı Dışişleri Bakanı'mız olan İhsan Sabri Çağlı-

yangil'in "Anılarım" adı ile yayımlanmış kitabının 49-54. sayfalarından bir bölüm aktaralım:

İHSAN SABRİ ÇAGLIYANGİL ANLATIYOR

Emniyet Genel Müdürü Şükrü Sökmensüer Bey bana diyor ki: "Atatürk, Singeç Köprüsü'nü açmaya gidecek. Dersim harekâtı bitti. Beyaz donlu altı bin doğulu vatandaşıımız, Elazığ'a dolmuş; Atatürk'ten, Seyit Rıza'nın hayatını bağışlamasını isteyecekler. Bunların, Atatürk'ün karşısına çıkmalarına meydan vermeyelim! Asılacak asılsın ve bu insanlar Atatürk'ün karşısına çıktıkları zaman, iş işten geçmiş olsun!..

O dönemde Elazığ Valisi Şefik Bey; Savcı Hattemi Senihi Bey, Emniyet Müdürü, Serezli İbrahim Bey, Savcı Yardımcısı, benim yakın bir arkadaşım!.. Emniyet Genel Müdürü Sökmensüer:

Emniyet Genel Müdürlüğü'nün siyasi şubesinden istediklerini al, (istediğin yardımcılar) "Atatürk'ün, İstasyondan Halkevi'ne kadar koruma görevi de sana ait!.." dedi. Başta, Macar Mustafa olmak üzere, altı kişi alıp yola çıktım. Tren Elazığ'a vardı; Emniyet Müdürü İbrahim Bey'e gittim; savcı için: "Kural dışı bir şey yapmaz, mümkün değil." dedi.

Savcıya gittim. Durumu anlattım.

Bu konuda, Adalet Bakanlığı'ndan' da şifahi emir aldığını, ama cumartesi günün tatil olduğunu, mahkeme kurulamayacağını, sonuç almanın mümkün olmadığını söyledi ve ekledi: "Ben de mahkemeyi etkileyemem!"

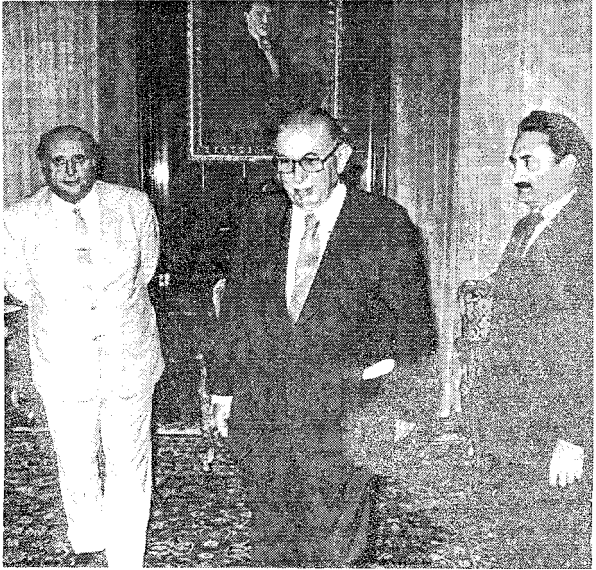
Oysa biz, mahkemenin kararını, Atatürk gelmeden önce vermesini ve geldiğinde Seyit Rıza meselesinin kapanmış olmasını istiyorduk! Ben, bunu sağlamak için hükûmet tarafından buraya gönderilmiştim!

Savcı Yardımcısı, hukuktan sınıf arkadaşım. Bana, "Sen valiye söyle; savcıya rapor alsın; ben senin istediklerini o zaman yaparım!" dedi.

HÂKİM DE DİRETİYOR

Biz, mahkemenin tatil günü işlemlerini ve alınacak kararların yerine getirilmesini istiyorduk. Savcı rapor aldı; arkadaşım, savcının yerine geçti. Görüşmek için hâkimin evine gittim; hâkimle konuştuk (durumdan haberliydi). Vereceği kararı daktiloya çektirmekle meşguldü. Devir, CHP devri. Herkes, çekiniyor!

Hâkim bana: "Cumartesi mahkeme toplanmaz, ancak pazartesi mümkündür. Pazartesi günü mahkemeyi toplar kararı alırız, sah günü de idamları infaz ederiz!.." dedi.

O dönemde, doğu bölgesinde alınan kararlar için temyiz yoktu. Sıkıyönetim Komutanı Abdullah Paşanın tasdiki temyiz demekti. Hâkime dedim ki:

- Bu dediğiniz gün, Atatürk geliyor. Maksat hasıl olmuyor ki.

Hâkim: “Başkaca bir şey yapılamaz” deyip, kes-
tirip attı! Ben sordum:

- Sizin, saat beşten sonra davaya baktığınız ol-
muyor mu?

- Ooo... Çok oluyor, gün oluyor, dokuzlara ka-
dar çalışıyoruz...

- Peki, sondan beş saat ihlal ediyorsunuz da,
baştan beş saat ihlal etseniz olmuyor mu?.. Yani, pa-
zar akşamı Sahurdan sonra mahkemeyi açsanız,
çünkü “pazartesi günü”, 00.00’den sonra başlıyor.

Hâkim:

- Elektrikler kesik, dedi.

- Otomobil farları ile hapishaneyi aydınlatınız;
Halkevine de lüksler koyarız!.

Hâkim bu sefer:

- Eee, ya dinleyiciler... dedi.

- Dinleyici de buluruz!, dedim. Sordum:

- Kaç kişi asılacak?

- Onu söyleyemem dedi, savcı, 27 kişinin ida-
mını istedi!.

Ceza İnfaz Kanunu, her asılanın ayrı bir yerde
asılmasını; asılanların, birbirlerini görmemesini isti-

yordu. Bu şartı da yerine getirmeye çalıştık. Her meydana dört sehpa kurduk! Vali, bir de Çingene cellat buldu. Gece on ikide hapishaneye gittik! Farlarla çevreyi aydınlattık. Mahkemenin 72 sanığı vardı.

Sanıkları aldık, mahkemeye götürdük; Çingene de geldi; “Adam başına on lira” dedi, “peki” dedim.

Mahkeme kararı açıkladı ama, sanıklar Türkçe bilmiyor. Yedi kişi ölüm cezasına çarptırılmış!.. Bazıları beraat etmiş. Kararlar okununca, Hâkim kararda “İdam” lafını kullanmadığı, yerine “ölüm cezası” dediği için kararı iyice anlayamadılar. “İdam tüne” diye bir vaveyla koptu!. Çok sevinmişlerdi!

Biz, Seyit Rıza’yı aldık. Otomobilde benimle Polis Müdürü İbrahim’in arasında oturdu. Jip, jandarma karakolunun yanındaki meydanda durdu. Seyit Rıza, sehpaları görünce, durumu anladı:

- Asacaksınız!. dedi ve bana döndü.

Siz, Ankara’dan beni asmak için mi geldiniz?..

Bakıştık!

İlk defa, idam edilecek bir insan ile yüz yüze geliyordum. Bana güldü. Savcı, namaz kılıp kılmayacağını sordu. İstemedi. Son sözünü sorduk.

- Kırk liram ve saatim var, oğluma verirsiniz... dedi.

Bu sırada: Fındık Hafız asılıyordu. Asılırken, Seyit Rıza görmesin diye, pencerenin önünde durdum. Fındık Hafız'ın idamı bitti; Seyit Rıza'yı çıkardık. Hava soğuktu ve etrafta kimseler yoktu... Ama Seyit Rıza, meydan insan ile doluymuş gibi, sessizliğe ve boşluğa sesleniyordu:

- Evladı kerbelâyıh!.. Bi hatayıh!. Cürümdür... Zulümdür... Cinayettir, dedi ve benim tüylerim diken diken oldu! Bu yaşlı adam, rap rap yürüdü... Çingeneyi itti... İpi boynuna geçirdi... Sandalyeye ayağı ile tekmeyi vurdu... İnfazı gerçekleştirmişti!.

Oğlu yaşındaki bir subayı öldürecek kadar katı yürekli olan bu insanın, bu mukadder akıbetine acımak zor!.. O da nice canlara kıydı!.. Ama, gözünü kırpmadan ölüme yürüyüşünü takdir etmekten kendimi alamadım...

Dostum İhsan Sabri Çağlıyangil, olayın bundan sonrasını bana başka türlü anlatmıştı; yayımlanan hatıralarına başka türlü geçirmiş!.. Bana anlattığında: İdam edilenlerin resimlerini kendisi çekmişti; kitabında, bir arkadaşının çektiğini ve kendisinin

resimleri Atatürk'e götürdüğünü belirtiyor. Ben, hatasını hafifletmek için yazdırırken değiştirdiğini sanıyorum. Olayı anlatışı şöyleydi:

- Baktım, bir tarih içindeyim!.. Ürperdim. Birden olayı belgelemek geçti aklımdan. Hemen koşup Macar Mustafa'nın fotoğraf makinesini aldım ve asılanların birer birer fotoğrafını çektim. Şehrin tek fotoğrafçısını uyandırıp filmi banyo ettirdim ve ikişer kopya bastırdım. Kopyaların birini Atatürk'e verecek, "Emriniz ifa edilmiştir" diyecek; öteki kopyayı da kendime saklayacaktım.

Atatürk'ü getiren tren, istasyona girdi. Trende yaveri görüp Atatürk'ü sordum: "Kahvaltısını yapıyor, haber vereyim" dedi ve biraz sonra beni vagona aldı. Atatürk, hâlâ kahvaltı masasındaydı. Gece yarısı başlayan mahkemeyi, alınan kararları, Seyit Rıza'nın son sözlerine kadar her şeyi özetledikten sonra, resimleri uzattım:

- İşte idam edilenler!.

Gazi, resimlere şöyle baktı ve bana gözlerini hışımla dikerek sordu:

- Kim çekti bu resimleri?.

- Bendeniz paşam!.

- Negatifler nerde?

- Odamda paşam!.

- Başka kimsede bu kopyalardan var mı?

- Hayır efendim..

- Şimdi gidip odandan negatifleri alıp geleceksin... Şimdi, hemen!.

Neye uğradığımı bilemeden vagondan çıktım. Koşup odamdan negatifleri alıp vagona döndüm. Haber verdiler, "gelsin" demiş, vagona girdim. Atatürk, aynı koltukta oturuyordu. Negatifleri ve kendim için ayırdığım kopyaları uzattım: "Hepsi bu kadar efendim" dedim..

Gazi, negatifleri, bir bir gözden geçirdikten sonra, masada duran kahvaltılık tepsisine attı ve çakmağı ile tutuşturduktan sonra, bana döndü:

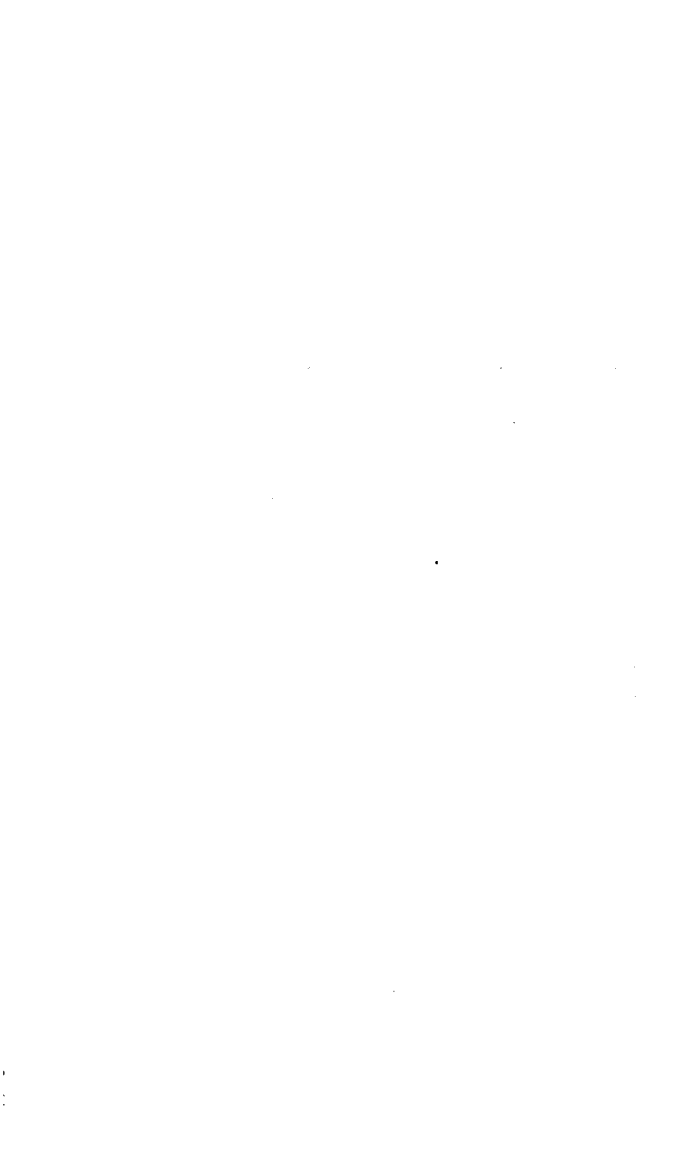
- Gençsin!.. İyi düşünce ile ve belki de tarihe vesika olur fikri ile bu resimleri çekmişsin!.. Düşünmemişsin ki, bu resimlerini çektiğin insanlar toplumun liderleri... "Yürüyün!" demişler, binlerce insan gözünü kırpmadan peşlerine düşüp ölüme atılmışlar!.. Çocuk!.. Bunlar bayrak adam; bunlar bayrak!.. Senin çektiğin bu resim, ellerine geçse, bu bölge yeniden isyana kıyam eder... Sen, hem ateşi söndür-

müşsün, hem küller arasındaki kıvılcımlardan yeni bir ateş tutuşturmaya çalışıyorsun!.. Bu olay, kulağında küpe olsun... İnsan yaptığını bilmeli... Yorgunsundur, hadi şimdi git dinlen!..

İşte Atatürk bu!..

Böyle demişti, İhsan Sabri Çağlıyangil dostum bana... Ben de olduğu gibi yazıya döktüm.

Bu yazdıklarımın incelenmesinden, bir kitap daha yazılabilir... Fakat bu kitabın, okuyucularımın düşünceleri içinde yazılmasını daha yararlı buldum. Hiç bir zaman kabahat, tek taraflı değildir. Bir “anlaşmazlık” ve “iki taraf” varsa, bir gerçek ve iki çıkar var demektir!.

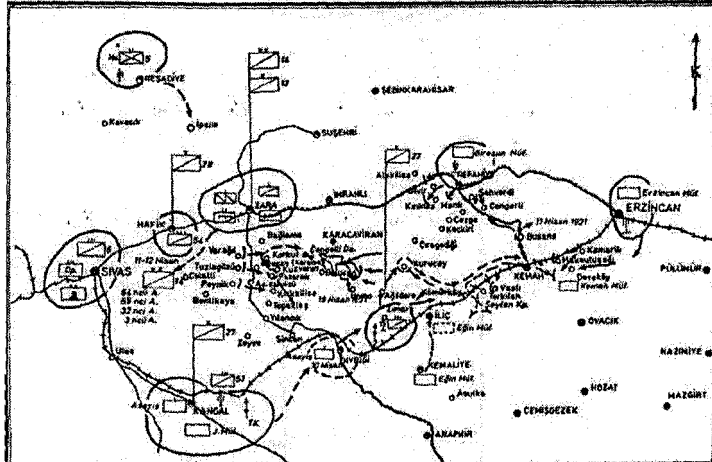
Mustafa Kemal Atatürk ve Dersim Milletvekili Diyar Ağa

TÜRK İSTİKLÂL HARBI
VI ncı Cilt
İSTİKLÂL HARBINDE AYAKLANMALAR

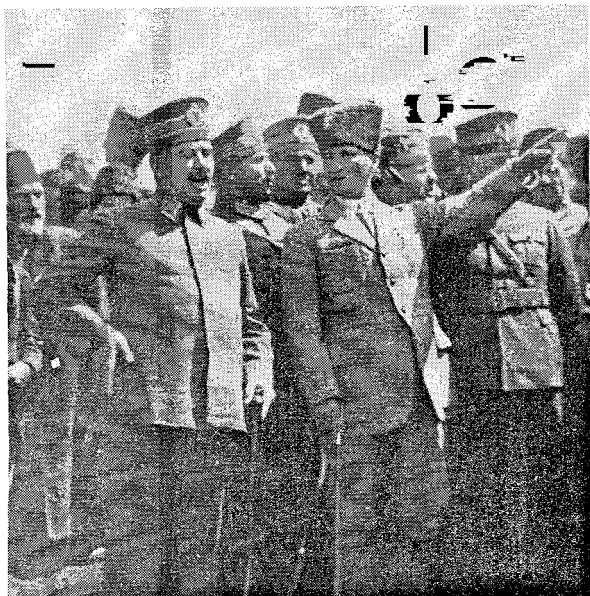
Genel
 Harp Taktik Böl.

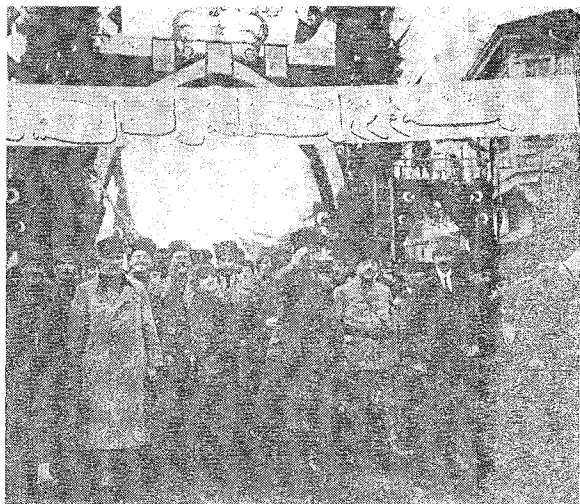
Krabi:

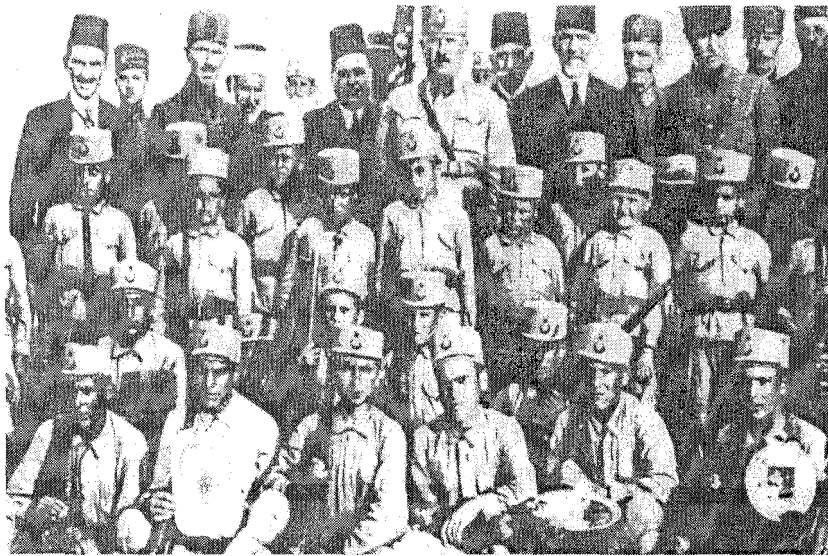
Topal Osman

Kazım Karabekir Paşa, Doğu'da şehit ve yetim çocuklarını bu hâlde buluyor.

Kazım Karabekir Paşa, perişan hâlde bulduğu çocukları eğitip giydiriyor.